

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS KO1
Seminarieledare: Anna Walette
Handledare: Lars Berggren
2013-04-26, kl. 14.15, sal 4

Tryckare och sättare – en studie av manlighet bland typografer

Jakob Järpvall

Innehåll

1. Inledning	3
1.1 Syfte, material och avgränsningar	4
1.2 Disposition	7
1.3 Teoretiska utgångspunkter	7
1.4 Metod	9
1.4.1 Diskursanalys – en bakgrund	9
1.4.2 Diskurs	10
1.4.3 Diskursteori	11
1.5 Forskningsläge	13
2. Bakgrund	17
2.1 Det svenska samhället decennierna kring sekelskiftet	17
2.2 Tryckerinäringens historia i Sverige	19
2.3 Arbetet på tryckerierna.....	19
2.4 Arbetsdelning, personalkategorier och lön.....	20
2.5 Kvinnorna inom typografkåren	22
3. Analys	24
3.1 Typograferna som arbetarnas aristokrater	24
3.2 Supande typografer	27
3.3 Alkohol och en kvinnlighetsdiskurs	32
3.4 Typografer – skötsamma arbetare?	33
3.5 Självbehärskningsdiskursen	36
3.6 Typografmanlighet och en borgerlig manlighetsdiskurs.....	38
4. Sammanfattning	41
5. Käll- och litteraturförteckning	44
5.1 Otryckta källor.....	44
5.2 Tryckta källor	44
5.3 Litteratur.....	44
Bilaga I	48

1. Inledning

Under mina tidigare studier stötte jag under kurs i genushistoria på etnologen Ella Johanssons studie av norrländska skogsarbetare.¹ Det fascinerande med denna avhandling var de målande skildringarna av arbetarnas vardagsliv och hur nära inpå livet Johansson kom dessa män. Ett av de material som låg till grund för Johanssons arbete och som möjliggjorde dessa levande beskrivningar, är den samling med arbetarminnen som Nordiska museet skapade vid mitten av förra seklet. Dessa utgörs av arbetarnas egenhändigt författade livshistorier. Det är berättelser som nedtecknats av arbetarna själva och utgör ett intressant material som är lämpligt för analyser av hur identiteter, och i det här fallet en manlig identitet, skapas. I januari 1951 startade insamlingen av typografernas minnen. Slutresultatet blev 80 bidrag² och ett urval av dessa publicerades sedermera i bokform med titeln *Typografminnen*.³ Det är i första hand denna tryckta samling som jag kommit i kontakt med som väckte mitt intresse för arbetarna och deras tillvaro.

Varför jag valt att undersöka typograferna och deras identiteter är för att dessa bland övriga arbetargrupper i dåtidens Sverige intog något av en särställning. Boktryckarkonsten ansågs ha karaktär som ”konst” och utövarna kallade sig för konstförvanter och arbetets aristokrater. Typograferna uppfattade sig således som förmer än andra arbetare.⁴ Typografernas yrke hade månghundraåriga traditioner i landet och eftersom arbetet med att trycka böcker var mer kvalificerat och betalades bättre än andra arbetares, kom typograferna att skilja sig från dessa på vissa punkter. Om och isåfall hur påverkar detta deras uppfattning av sin identitet, och då speciellt deras identitet som män? Och hur konstrueras deras identitet som manliga typografer? Detta är frågor som uppsatsen ska försöka besvara.

Uppsatsens ämne kan också motiveras utifrån att det saknas forskning som specifikt undersöker typografers maskulinitetsskapande. Frånsett Susanne Lundin som berör detta i sin

¹ Johansson, Ella, *Skogarnas fria söner – Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, Stockholm 1994.

² Nilsson, Bo G., *Folkhemmets arbetarminnen – En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*, Stockholm 1996, s. 181.

³ Rehnberg, Mats, red. *Typografminnen*, Stockholm 1952.

⁴ Olsson, Lars, ”Vi stå här som säljare och köpare gentemot hvarandra – Om arbete, kultur och medvetande bland svenska typografer 1880-1910”, *Arbetarklassen i samhällets vardag: tredje nordiska arbetarkulturseminariet i Tammerfors, Finland 4-6 september 1989*, red. Båsk, Katia, Metsänkylä, Antti, Helsingfors 1991, s. 191.

avhandling *En liten skara äro vi - en studie av typografer vid 1900-talets första decennier*, tycks temat vara tämligen utforskat.⁵ Således förefaller en studie av manlighet i detta material att fylla en lucka i forskningen samtidigt som den är ett bidrag till den samlade forskningen om arbetarmanligheter.

1.1 Syfte, material och avgränsningar

Mot bakgrund av ovanstående är syftet med uppsatsen att studera bilden av manlighet i typografernas berättelser. Nedteckningarna kommer att analyseras med fokus på att urskilja vilka manlighetsdiskurser som figurerar i materialet. Frågeställningen blir följaktligen:

- Vad konstituerar och hur konstrueras manlighet i typografernas livshistorier?

Materialet som uppsatsen bygger på kommer från Nordiska museets textsamling av arbetarminnen. Arbetarminnena tillkom vid mitten av förra seklet i ett samarbete mellan museet och ett antal fackföreningar. Det utlystes då en pristävling bland arbetare inom olika yrkeskategorier och uppgiften bestod för arbetarna i att skriva ner minnen ur sina liv med tyngdpunkten på arbetslivet. De vägledades av ett brett hållet frågeformulär som museet tillhandahöll.⁶ Utöver dessa nedteckningar kunde fotografier skickas in. Insamlingen påbörjades 1945 med statarna och därefter följde flera yrkesgrupper under en period fram till 1960. Samlingen omfattar totalt 1990 berättelser på sammanlagt ca 35 000 sidor text samt 4 000 fotografier. Projektet innebar att yrkesgrupper som tidigare inte gjort sina röster hörda nu kunde träda fram i ljuset och dela med sig av sina upplevelser, vilket kom att betraktas som en framgång för demokratin.⁷

Utöver det tryckta materialet som nämnts ovan, har ett antal av de otryckta nedteckningarna också använts i analysen.⁸ Den tryckta samlingen av typografminnen omfattar elva bidrag och dessa utgör tillsammans med åtta otryckta typografminnen mitt material. Således uppgår det totala antalet analyserade texter till nitton. De behandlade nedteckningarna är med enstaka undantag författade av män. De olika uppteckningarna är av tämligen växlande omfattning och

⁵ Lundin, Susanne, *En liten skara äro vi - En studie av typografer vid 1900-talets första decennier*, Malmö 1992.

⁶ Se bilaga I

⁷ Nilsson, 1996, s. 9.

⁸ 271 sidor material som hädanefter kommer att refereras till som E.U. (etnologiska undersökningar)

kan variera mellan 10 och uppemot 50 sidor eller mer per alster. Variationen i berättelsernas längd motsvaras av den stora spännvidden vad gäller deras innehåll och utformning. Vissa har karaktären av rapporter och är kortfattade och avskalade, andra skrivna med stor detaljrikedom och med målande beskrivningar. Somliga radar sakligt upp fakta medan andra gör långa känslosamma utläggningar om livets vedermödor och glädjeämnen. Vissa använder ett klanderfritt skrivspråk medan andra skriver på dialekt och använder talspråk. Samtliga är skrivna i jagform. Kort sagt är mångfalden i materialet stor vilket bidrar till att bilden av arbetarnas liv blir mer sammansatt.

Arbetarna hade som nämnts en rad punkter att utgå ifrån vid antecknandet av sina hågkomster. Dessa berör områden som bostad, mathållning, lörens storlek och ett flertal punkter som anknyter till arbetsförhållandena på olika sätt. Ramarna är således relativt löst hållna och skribenterna hade ett visst utrymme att själva välja vilka aspekter de ville fokusera. Intressant att notera är därför var arbetarna lägger tyngdpunkten i berättandet och vad man valt att lämna därhän. I samband med detta finns det anledning att närmare resonera kring typografminnena ur källkritiskt hänseende. Paul Thompson diskuterar i *Det förgångnas röst* muntliga källors tillförlitlighet, men berör även skrivna memoarers, en kategori till vilken typografernas nedteckningar kan räknas. Han noterar att denna form av källa saknar intervjuens fördelar i det hänseende att skrivna memoarer är en ”envägskommunikation, och dess innehåll ett avsiktligt val med tanke på läsarens smak”.⁹ Med Thompsons invändning i åtanke kan man konstatera att typograferna delvis skriver med en viss målgrupp i sikte, nämligen fackföreningarna. I skrivandet inbegreps som sagt ett tävlingsmoment då priser utdelades till det stilistiskt mest framträdande bidraget. Tävlingsaspekten lyser igenom då arbetarna i texterna ofta lovprisar fackföreningarna och understryker långvarigt medlemskap etc. Denna aspekt påverkar dock inte i avgörande grad min uppgift som ju är att urskilja identiteter. Emellertid kan det finnas andra motiv till att arbetarna vill framställa sig själva och sina identiteter i en viss dager, som får inverkan på deras framställningar. Detta är dock något jag återkommer till senare.

Det mest uppenbara problemet med arbetarminnena i källkritiskt hänseende är minnet, med dess svagheter och begränsningar. Många av deltagarna var över sjuttio år gamla vid skrivandet och nedteckningarna gjordes åtminstone trettio år efter den period som skildrats,

⁹ Thompson, Paul, *Det förgångnas röst – den muntliga historieforskningens grunder*, Stockholm 1980, s. 98f.

och ofta ytterligare decennier senare.¹⁰ Detta medför för det första att tillförlitligheten kring tider, kostnader, löner etc. i viss utsträckning kan vara missvisande. Likadant kan det vara svårt att i detalj redogöra för olika händelseförlopp och så vidare. Paul Thompson påpekar å andra sidan i sin diskussion av muntliga källors tillförlitlighet att minnet kring just vardagliga detaljer är tämligen tillförlitligt. Enligt honom minns man generellt lättare dagligt upprepade rutiner snarare än enskilda händelser.¹¹ Mitt syfte är inte att göra en exakt rekonstruktion av typografernas arbetsliv så i det avseendet är inte detaljernas eventuella sanningshalt central. Jag tror dock att det är i återkommande rutiner och praktiker liksom i vardaglig jargong som identiteter tar form. I detta handlande som måhändaoreflekterat görs och som tas för givet. Denna typ av repetitiva handlingar som jag vill komma åt, tycks alltså vara något som lättare inpräntas i minnet.

Vidare är de diskursiva och historiska villkoren som rådde vid nedtecknandet, som både Ella Johansson och Bo G. Nilsson poängterar, avgörande för hur arbetarna kom att värdera och beskriva sitt tidigare liv. I det historiska hänseendet lyfter Nilsson fram arbetarrörelsens kamp och folkhemsbygget som betydelsefulla för hur arbetarna gestaltade sina yrkesverksamma år. I överensstämmelse med detta påverkar människans samhällsliga positioner vid tiden för nedtecknandet också framställningarna.¹² Även Thompson påpekar detta, att det kan finnas en viss benägenhet till att minnen omformas till följd av att ens värderingar förändrats. Samtidigt innebär detta faktum inte enbart nackdelar. Att olika omständigheter framhålls eller undertrycks i levnadsskildringar kan vara av stor betydelse för att förstå en persons identitet eller inställning (sociala attityd).¹³ Detta kan också ha betydelse för hur man i efterhand vill framställa sig själv. Exempel på detta kan vara att typograferna inte nämner så mycket om konflikter ”på golvet”, vilket kan syfta till att man vill visa att man hade en god kamratanda samt visa en enad front utåt.

I dessa avseenden bör man, vid undersökningar av denna typ, ha minnets tendens att skön- eller svartmåla episoder ur det förflutna i åtanke. En företeelse som uppfattas som starkt negativ i ett senare skede av livet kanske inte upplevdes likadant i yngre år och vice versa. Det kan alltså finnas en viss tendens i minnena som pekar i någon riktning. Värt att nämna är att nedteckningarna i flera fall avslutas med återblickande betraktelser över livet som helhet

¹⁰ Nilsson, 1996, s. 181.

¹¹ Thompson, 1980, s. 132.

¹² Johansson, 1994, s. 12; Nilsson, 1996, s. 16.

¹³ Thompson, 1980, s. 104 och 113.

och hur det kommit att gestaltas. Arbetarna resonerar bland annat kring sin nuvarande ställning och jämför yrkets utformning nu och då. Utöver detta påpekar Nilsson att det finns intertextuella beröringspunkter mellan minnena och de självbiografiska proletärromanerna och annan socialrealistisk diktning. Paralleller finns också till de dokumentära litterära genrerna såsom socialreportage och kommunala och privata utredningar.¹⁴

Med ovanstående i åtanke kommer materialet, männens nedteckningar, att användas som kvarlevor som fungerar belysande för hur typografer vid mitten av 1900-talet beskriver sig själva och sina liv med fokus på förhållandena under sina yrkesverksamma år. Ur dessa utsagor ska sedan mönster urskiljas som kopplas till vad som konstituerade den manliga identiteten. Då materialet och dess förutsättningar diskuterats kommer följande avsnitt kort att beröra uppsatsens struktur. Därefter ägnas nästföljande kapitel åt att redovisa det teoretiska ramverk som ligger till grund för analysen.

1.2 Disposition

I detta inledande kapitel presenteras i tur och ordning teori, metod samt för uppsatsen aktuell forskning. Därefter tecknas en bild av det historiska sammanhang som typograferna levde i och även mer ingående hur arbetet på tryckerierna såg ut. I analysen redovisas sedan på vilket sätt manlighet skapas i texterna och avslutningsvis sammanfattas resultaten.

1.3 Teoretiska utgångspunkter

Eftersom uppsatsen handlar om manligheter blir begreppet genus betydelsefullt. Genus brukar traditionellt ges betydelsen socialt kön och ska således särskiljas från dess biologiska dito. Innebörderna i att vara man eller kvinna är i stor utsträckning socialt och kulturellt konstruerade och det är dessa konstruktioner termen genus syftar på.¹⁵ I samhället existerar olika föreställningar och förväntningar rörande hur män och kvinnor är och bör vara. Genus skapas genom koder, symboler och ritualer som individer omedvetet och medvetet

¹⁴ Nilsson, 1996, s. 234.

¹⁵ Inom genusforskningen diskuteras definitionerna av *kön* och *genus* samt vilket begrepp som är att föredra. Den här uppsatsen ansluter sig till den breda och någorlunda gängse avgränsning som görs ovan. För vidare diskussion se till ex. Andersson, Gudrun, "Bedrägliga begrepp – mångfald och tvärvetenskap" *Bedrägliga begrepp – kön och genus i humanistisk forskning*, red. Andersson, Gudrun, Uppsala 2000; Gothlin, Eva, "Kön eller genus?", Göteborg 1999.

internaliserar. Detta kan exemplifieras i att en kvinnlig individ har en viss typ av kläder samt rör sig och pratar på ett visst sätt som skiljer ut henne från manliga individer. De bilder, normer och ideal som knyts till begreppen kvinnlighet och manlighet är delvis det som genusforskningen ägnar sig åt.

Manlighetsforskningen är jämfört med andra akademiska discipliner av tämligen ungt datum. Denna växte fram ur genusvetenskapen och först under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet blev mansforskningen successivt en egen vetenskaplig disciplin. En av anledningarna till att intresset för manlighet(er) och dess utforskande växte var att manligheten hitintills inte i så hög grad problematiserats i genusforskningen. Manligheten hade framstått som något givet och relativt likartat över tid och rum.¹⁶ Sedan dess har fältet breddats och fördjupats åtskilligt och en rad teorier om maskuliniteter har lagts fram.

Claes Ekenstam och Jørgen Lorentzen lanserar i antologin *Män i Norden* en teori för konstruktionen av manlighet. De föreslår en modell grundad på dikotomin manlighet och omanlighet och samspelet dem emellan. Ekenstam och Lorentzen opererar utifrån premissen att föreställningar om omanlighet i historien har haft stor betydelse för skapandet av manlighet. Omanlighetsmodellen pekar på de exkluderingsmekanismer som konstituerar manlighetsformerna. En man kan aldrig känna sig helt trygg i sin manliga identitet utan riskerar alltid att hänfalla åt omanlighet - att bli *demaskuliniserad* eller *avmaskuliniserad*.¹⁷

Mansforskningen har visat att maskulinitet i betydande utsträckning är något som formuleras mellan olika grupper av män, det vill säga att det är en *homosocial* företeelse. Kvinnor och kvinnlighet spelar också en roll i manlighetens formerande men, hävdar Ekenstam, "[i]bland blir relationen mellan olika grupper av män emellertid av mer omedelbar betydelse än förhållandet till kvinnor/det kvinnliga".¹⁸ Manlighet konstrueras alltså kontrastivt i relation till kvinnlighet men också i relation till det som uppfattas som omanligt hos andra män.

En parallell kan här dras mellan omanlighetsteorin och George L. Mosses modell för hur manlighet konstrueras. Mosse talar, likt omanlighetsteorin, om att manlighet skapas genom stereotyper. Hans utgångspunkt är att det existerar en *modern maskulin stereotyp*, en slags

¹⁶ Johansson, Thomas, *Det första könet? Mansforskning som reflexivt projekt*, Lund 2000, s. 11.

¹⁷ Ekenstam, Claes, Lorentzen, Jørgen (red.) *Män i Norden – manlighet och modernitet 1840-1940*, Möklinta 2006, s. 10 och 34.

¹⁸ Ekenstam, 2006, s. 33.

representant för manligheten som förändrats obetydligt sedan 1700-talet. Detta är den ”positiva” stereotyp som uppbar egenskaper såsom viljestyrka, heder och mod som till dels konstrueras i förhållande till dess motpart, den negativa stereotypen eller mottypen. När den positiva stereotypens kropp utstrålade självbehärskning och måttlighet samt symboliserade samhällets behov av ordning och framåtskridande kännetecknades mottypen av kroppslig asymmetri och lastbarhet. Till skillnad från den ideala manlighetens nämnda egenskaper karakterisades mottypen av feighet, ohederlighet och otyglade sexuella begär. Mottypen representerades av marginaliserade grupper i samhället. Dit hörde judar, sexuella avvikare, luffare och notoriskt kriminella. Mosses teori gör således gällande att manlighet skapas genom ”stereotypisering”, det vill säga att individuella skillnader bortses ifrån och att män, och kvinnor för delen, betraktas som kategorier. I det här fallet gjordes samhällets outsiders till en enhetlig grupp vilken stod i motsats till normen och gentemot denna skapades den positiva stereotypen.¹⁹

Begreppen manlighet och maskulinitet används i föreliggande uppsats synonymt och de är benämningar på de sociala och kulturella konstruktionerna och uttrycken av/för det biologiska könet man. Teorierna ovan bygger på en socialkonstruktionistisk grund vilket också är premissen för den diskursanalytiska metod som uppsatsen utgår ifrån. Denna presenteras i följande avsnitt.

1.4 Metod

1.4.1 Diskursanalys – en bakgrund

Den metod som används för att undersöka typografernas manlighetsskapande är diskursanalys. Då syftet med studien är att se hur manliga identiteter skapas i text, passar den diskursanalytiska metoden särskilt bra. Detta, sedan denna metod passar bra för just en granskning av hur identiteter formas och upprätthålls. Nedan beskrivs kortfattat vad detta tillvägagångssätt innebär och hur dess bakgrund ser ut. Vidare introduceras de centrala termerna diskurs och diskursteori.

Det diskursanalytiska forskningsfältet delas normalt in i tre huvudströmningar: diskursteori, kritisk diskursanalys och diskurspsykologi. Jag kommer i min undersökning av

¹⁹ Mosse, George L, *The image of man: the creation of modern masculinity*, New York 1996, s. 3-6, 59 och 66.

typografmanligheterna att använda mig av första, diskursteorin. Gemensamt för de olika inriktningarna är att samtliga bygger på en socialkonstruktionistisk grund, vilket innebär att de delar samma grundläggande syn på språk och individ.²⁰ Socialkonstruktionismen är ett brett begrepp som omfattar ett antal teorier som behandlar kultur och samhälle. Dessa förenas i utgångspunkten att verkligheten är socialt skapad. Kunskapen om världen emanerar inte ur hur den i själva verket ser ut, utan är istället en konstruktion sprungen ur samspelet människor emellan. Våra identiteter och de sätt som vi uppfattar världen på är därför både kulturellt och historiskt villkorade, och som en följd av detta, historiskt föränderliga.²¹

1.4.2 Diskurs

Diskurs är ett för uppsatsen centralt begrepp och därför är det viktigt att tidigt redovisa vilken definition jag följer och hur den kommer att användas. En grundläggande premis i diskursanalysen är, som nämnts, att det är med hjälp av språket som vi skapar representationer av verkligheten. Dessa representationer är i sin tur i hög grad delaktiga i skapandet av verkligheten. Med Winter Jørgensen och Phillips är det genom språket och diskurserna som verkligheten får en betydelse.²² Jag kommer att använda mig av Vivien Burrs tolkning av begreppet:

A discourse refers to a set of meanings, metaphors, representations, images, stories, statements, and so on that in some way together produce a particular version of events. It refers to a particular picture that is painted of an event, person or class of persons, a particular way of representing it in a certain light.²³

Typograferna har i enlighet med detta vissa sätt att definiera vad manlighet är och gör det utifrån vissa premisser. Detta görs medvetet och omedvetet och de diskurser utifrån vilka manlighetskonstruktioner formuleras ger avtryck i nedteckningarna.

²⁰ Jørgensen, Winther, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 2000, s. 7.

²¹ Burr, Vivien, *Social Constructionism*, London 2003 (2:a uppl.), s. 1-6.

²² Jørgensen, Winther & Phillips, 2000, s. 15.

²³ Burr, Vivien, 2003, s. 64.

1.4.3 Diskursteori

I jakten på typografmanligheternas konstruktioner kommer jag, som sagt, att använda mig av diskursteorin, en av det diskursanalytiska fältet förgreningar som nämnts ovan. Begreppet diskursteori är benämningen på Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes diskursanalytiska inriktning såsom Winther Jørgensen och Phillips beskriver den.²⁴ Då jag försöker urskilja vad som konstituerar identiteter och hur dessa konstrueras kommer jag i första hand att utgå från den begreppsbyggnad som utformats kring identitet och gruppbyggnad.

Diskursteorin fokuserar på tecknen och hur dessa ges innehåll. En utgångspunkt är i detta hänseende att tecknens betydelser inte finns ”färdiga” eller existerar av sig själva utan att det är genom den sociala konventionen som de ges innebörder. Överfört till diskursteorins modell är det genom diskurserna som tecknen får innehåll. Tonvikten i diskursteorin läggs därför på den betydelseskapande processen och hur den fungerar, det vill säga hur diskurser strider med varandra om att få definiera tecken. Något som är karakteristiskt för diskurser är deras sätt ge tecken betydelse och därigenom minska antalet andra möjliga betydelser ett tecken kan ha.²⁵ Diskursteorin stadgar att allt socialt liv ges struktur av diskurserna och att alla subjekt definieras av diskurserna. Diskurserna erbjuder olika så kallade *subjektspositioner*, som subjekten, i mitt fall de manliga typograferna, kan anta. Kopplat till dessa finns fastställda förväntningar för hur en person ska bete sig och vad denne kan säga och inte säga.²⁶

Genom att subjektet identifierar sig med dessa subjektspositioner skapas identitet. Diskursteorin talar även om identitetens *nodalpunkter*. I mitt fall är denna nodalpunkt tecknet ”man”. Runt denna nodalpunkt kopplas *signifikanter* eller tecken samman i ekvivalenskedjor som ger nodalpunkten ”man” ett innehåll, och samtidigt utestängs andra möjliga betydelser som nodalpunkten kunde haft. Tecknen (signifikanterna) i ekvivalenskedjorna är *relationellt* sammanlänkade, vilket innebär att den ”diskursiva konstruktionen av ”man” anger vad man liknar och skiljer sig ifrån”.²⁷

Gruppbyggnad eller kollektiv identitet skapas enligt samma principer som gäller för den individuella identiteten. En grupp byggs genom att vissa identitetsmöjligheter framhålls som

²⁴ Jørgensen, Winther & Phillips, 2000, s. 7.

²⁵ Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund 2000, s. 229; Jørgensen, Winther & Phillips, 2000, s. 16.

²⁶ Jørgensen Winther & Phillips, 2000, s. 48.

²⁷ Jørgensen Winther & Phillips, 2000, s. 50.

viktiga medan andra ignoreras bland de deltagande. I diskursiva gruppbildningar utestängs ”den andre”, alltså den person man identifierar sig i förhållande till. Man bortser också från de skillnader som finns inom gruppen och därmed övriga sätt gruppbildningen kunde ha skett på. Det finns ingen tydlig gräns mellan den individuella och den kollektiva identiteten och som Winther Jørgensen och Phillips påpekar så är ”det inte långt från att identifiera sig som ’man’ till att identifiera sig som medlem av gruppen ’män’”.²⁸

Diskursanalys som analysverktyg passar synnerligen väl för denna uppsats syfte då den handlar om att studera identiteter, vad de konstitueras av och hur de upprätthålls. Olika diskurser kommer att analyseras då konstruktionen av manlighet präglas av flera diskurser samtidigt. I det fallet används begreppet *diskursiv kamp*, vilket innebär att diskurserna påverkar varandra och kämpar om vilken innebörd ett visst tecken ska ha samt vilka diskurser som ska vara de gällande. Förutom ovanstående begrepp stammande från diskursteorin använder jag även termen *diskursordning*. Den är hämtad från en annan diskursanalytisk inriktning - den kritiska diskursanalysen. Detta begrepp ansluter till den diskursiva kampen och representerar det sociala rum inom vilket flera diskurser verkar på samma gång.²⁹

En utgångspunkt för undersökningen är, som nämnts, att tecknet ”man” är en nodalpunkt. Nodalpunkten är som beskrivits, det i sig innehållslösa tecken som diskursen centreras kring och som får sin bestämning genom att andra tecken knyts till det. Jag kommer sedan att i typografernas nedteckningar undersöka vilka diskurser som försöker definiera nodalpunkten man. Genom närläsning ska jag granska hur typograferna skapar en manlighet i texterna. Detta görs genom att se vilka tecken som männen knyter till sig själva eller till en förmodad typografidentitet.

Det bör påpekas att materialet inte kommer att angripas ifrån en objektiv punkt. Även min position är diskursivt påverkad och jag kan inte i min roll som ”forskare” ta steget ut ur diskurserna. Det existerar ingen objektiv plats utanför dessa.³⁰ De teorier som presenteras nedan kommer tillsammans med min egen förförståelse att utgöra det raster varigenom jag undersöker materialet. Därmed har uppsatsens metodologiska premisser redovisats och i nästföljande avsnitt diskuteras för uppsatsen relevant forskning.

²⁸ Jørgensen Winther & Phillips, 2000, s. 51.

²⁹ Jørgensen, Winther & Phillips, 2000, s. 36 och 64.

³⁰ Jørgensen, Winther & Phillips, 2000, s. 28f.

1.5 Forskningsläge

Ett par arbeten som berör föreliggande uppsats ämne ska kort redovisas. En avhandling som oundvikligen måste tas upp är den inledningsvis nämnda avhandlingen av Susanne Lundin, *En liten skara äro vi - En studie av typografer vid 1900-talets första decennier*. Lundin använder ett boktryckeri i Lund som ingång för att studera arbetarkulturen och intresset riktas mot människorna på tryckeriet och deras livssituation. Hon granskar arbetarkulturen främst utifrån individens betydelse för typografernas organisering och deras strategier. Med denna utgångspunkt analyserar Lundin exempelvis samspelet mellan individuell och kollektiv identitet, där de enskilda typograferna används för att få förståelse för yrkets organisation och handlingsmönster.³¹ Genom detta tillvägagångssätt fångar hon in de beteenden som finns på tryckerierna och synliggör därigenom genus- och maktstrukturer och i dessa inbegripna manlighetskonstruktioner. I detta avseende torde det finnas paralleller mellan hennes resultat och denna uppsats.

En annan etnolog, Ella Johansson, som även hon omtalats ovan, bygger huvudsakligen sin avhandling på samma typ av källor som denna studie. Utifrån Nordiska museets arbetarminnessamling studerar hon i *Skogarnas fria söner – Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete* hur ett manlighetsideal skapas. Fokus för hennes undersökning är ett norrländskt skogsarbetarkollektiv och den undersökta perioden sträcker sig från 1860- till 1940- talet. Johansson beskriver manligheten med hänvisning till begreppen *process* och *dikotomi*. Detta görs i anknytning till de två olika ideal hon urskiljer och som benämns *karl-maskulinitet* och *yingling-maskulinitet*. Karl-maskuliniteten definieras i förhållande till kvinnan och hushållet och yngling-maskuliniteten är konstruerad i relation till andra män och har ett lite mer problematiskt förhållande till kvinna och hushåll. Dessa två står i ett dikotomiskt förhållande till varandra och betraktas som två tidsmässigt olika stadier av manligheten där mannen efter en period som yngling på sikt förväntas vidareutvecklas i riktning mot karl-maskuliniteten.³²

³¹ Lundin, 1992, s. 17.

³² Johansson, 1994, s. 159-161.

I *Det blänkande eländet* studerar Thomas Sörensen manskapskulturen bland husarerna i sekelskiftets Malmö. Det manlighetsideal som formades i kasernmiljön är först och främst en homosocial produkt, det vill säga att husarens manliga identitet skapades i relation till övriga husarer. De egenskaper som Sörensen lyfter fram som de mest karaktäristiska för det militära manlighetsidealet är *självbehärskning* och *värdighet under påfrestning*. Dessa utmejslades som ett led i männens härdande vilket syftade till att skapa en motståndskraft mot krigets vedermödor. Till viss del byggdes emellertid idealet upp i förhållande till kvinnan. Med hjälp av alkohol- och våldsromantik, tatueringar och vulgärt språk distanserade sig husarerna från typiskt kvinnliga beteenden. Sörensen påpekar att det manlighetsideal som skapades bland husarerna även präglade andra arbetargrupper men att det förstärktes och renodlades i kasernmiljön.³³ Både Johansson och Sörensen undersöker traditionella manligheter som delvis skapas utifrån andra normer. Dessa kan därför fungera som spegling för typografernas manlighetskapande.

Inger Humlesjö behandlar likt Lundin också manlighetskonstruktionen inom typografkåren. Hon fokuserar på typografernas fackliga sammanslutningar under den senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Undersökningen bygger på protokoll och annat material från de fackliga organisationerna (Typografiska Föreningen och Svenska Typograförbundet) samt från typografernas tidningar. I källhänseende kompletterar Humlesjös studie följaktligen min varför också jämförelser dem emellan kan te sig fruktbara. Hon resonerar utifrån John Tosh modell för hur manlighet skapas vilken stipulerar tre sociala arenor som centrala för manlighetens sammansättning: familjen och hushållet, arbetet och föreningslivet. Som Humlesjö betraktar det är ”strävan mot *balans* mellan dessa viktigt som led i en strävan efter kontroll över manlighetens basområden”.³⁴ Då strukturen på de tre sociala arenorna tenderar att förändras under historiens gång ter sig dock en balans och kontroll svår att uppnå. Detta, hävdar hon, resulterar i att en fixering vid kontroll, åtskillnad och balans blivit viktiga ingredienser i manligheten. Humlesjö definierar arbetet som den mest centrala, fast inte den enda arenan för manlighetens konstruktion. Då mannen samtidigt var hushållets föreståndare och ansvarade för försörjningen kopplas dessa två sociala rum samman. Där skapas också grunden för de krav som sedan uttrycks genom de fackliga sammanslutningarna. Fackförbunden blev också en väg ut i det politiska livet och blev forum för bekräftelse av den

³³ Sörensen, Thomas, *Det blänkande eländet – En bok om kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö*, Malmö 1997, s. 190-192.

³⁴ Humlesjö, Inger, ”Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Berggren, Anne Marie, Stockholm 1999, s. 241 och 243f.

manliga identiteten i den borgerliga offentligheten. Typograferna konstruerade en bild av manlighet som den arbetande, den försörjande, och den politiskt aktiva individen.³⁵

Lars Ekdahl studerar i sin avhandling *Arbete mot kapital* Stockholms tryckeriindustri under tiden för Sveriges industrialisering. Han intresserar sig i synnerhet för hur arbetsprocessen förändrades i och med övergången från hantverksproduktion till en mekaniserad produktion. Utöver att beskriva vad denna förändringsprocess innebar så är Ekdahls syfte att se vilka sociala följder denna fick. Närmre bestämt hur utvecklingen påverkade ägar- och yrkesstrukturen.³⁶ Då Ekdahl inte talar särskilt om typografernas manlighetskultur och identiteter är emellertid hans beskrivning av tryckerinäringens utveckling och arbetets olika delmoment relevanta för min uppsats. Av samma skäl har även Lars Olssons bok *Gamla typer och nya produktionsförhållanden* varit av intresse. Hans studie sträcker sig från sent 1800-tal fram till 1960-talet och han tar av ett tämligen brett grepp på yrkets utveckling och omvandling under den här perioden. Huvudfokus är dock riktat mot att diskutera äldre typografers livssituation ur olika synvinklar – arbetet, sjukdomar, arbetsmiljö, livslängd – dels under förra sekelskiftet, dels i takt med modernisering och rationalisering under 1900-talets första decennier. Slutligen talar Olsson också om typograferna, den fackliga kampen samt solidariteten inom yrket, manifesterad i den så kallade *Invalidfonden*, en kassa som finansierades av typograferna i syfte att ge ekonomiskt stöd till gamla och arbetsoförmögna arbetare.³⁷

Eva Blomberg analyserar SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation) och syndikalismens betydelse inom gruvindustrin under perioden 1910-1940. Det handlar därför till stor del om politik men då fokus för studien är gruvarbetare, en yrkeskategori som i allt väsentligt bestod av män, faller även ett visst ljus på den manliga identiteten. Hon karakteriserar den manliga identiteten som motsägelsefull och mångtydig och konstaterar förekomsten av flera manligheter vars innehåll varierar över tid. Två av de typiska manligheterna kan liknas vid de två former av maskulinitet som Johansson identifierat bland skogsarbetarna. Blomberg menar att gruvarbetet är att betrakta som en symbolisk manlig övergångsritual, från ung till vuxen. Den manliga förebild de yngre männen identifierade sig med var en spontan, utagerande och ibland våldsamt manlighet, inriktad på kvinnor och begär. Denna ”ungkarlsmanlighet”

³⁵ Humlesjö, 1999, s. 244 och 250.

³⁶ Ekdahl, Lars, *Arbete mot kapital – Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet*, Lund 1983, s. 16.

³⁷ Lars, *Gamla typer och nya produktionsförhållanden*, Lund 1986, s. 125.

övergick så småningom till den äldre och mognare manliga identiteten. Övergången markeras av giftermålet varigenom mannen förväntas genomgå en transformation till en anständig och pålitlig man som kan försörja en familj. Till följd av att han blev hushållsföreståndare höjdes också hans status inom det manliga kollektivet.³⁸ Innehållet i den manliga identiteten, sådant Blomberg uppfattar det, skiljer sig dessutom åt beroende på om männen i fråga var reformister eller syndikalister. Hon urskiljer emellertid, de varierande innehållen i manligheterna till trots, en sammanhållande maskulin logik, nämligen *respekt*. Målet för gruvarbetarna var att få sin identitet och därmed sitt människovärde bekräftat vilket man uppnådde genom att få respekt. Respekt ska förstås i enlighet med en modern definition länkat till makt och således som avseende aktning, hänsyn och fruktan.³⁹

En artikel som inte direkt handlar om maskuliniteter men som anknyter till identitetsskapande är Monika Edgrens ”Antidiskrimineringens dilemma”. Hon undersöker i denna hur fackförbundstidningen *Kommunalarbetaren* skapar representationer av och normer för sina medlemmar. Artikelns titel syftar på hur *Kommunalarbetarens* arbete mot diskrimineringen i arbetslivet ibland, tvärt emot avsikten, får rakt motsatta effekter. Där tidningen försöker skapa en vi-känsla inom förbundet blir konsekvensen att olikheter mellan olika grupper förstärks. Vad som är intressant beträffande denna uppsats är Edgrens resonemang kring hur skillnad skapas. I samband med detta introduceras begreppen diskursivt skillnadsskapande och skillnadsupplösande. Skillnad i *Kommunalarbetaren* skapas ofta i rasifierande och sexifierande diskurser då genom en negativ marginalisering men kan också konstrueras som något positivt och identitetsförstärkande. Skillnadsskapandet bygger emellertid ofta på att kategorier som kvinna/man och svart/vit konsolideras.⁴⁰ Då för uppsatsen aktuell forskning nu har diskuterats ska kapitel två ägnas åt att redovisa typografernas historiska kontext samt förhållandena på tryckerierna.

³⁸ Blomberg, Eva, *Män i mörker – Arbetsgivare, reformister och syndikalister – Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940*, Stockholm 1995, s. 334-336 och 342.

³⁹ Blomberg, 1995, s. 343.

⁴⁰ Edgren, Monika, ”Antidiskrimineringens dilemma – Representationer i *Kommunalarbetaren* 2003-2004”, *Arbetshistoria i brytningstid*, red. Lundberg, Victor, Malmö 2007, s. 162, 166 och 183.

2. Bakgrund

För att få en inblick i hur det såg ut i den tillvaro våra typografer levde och verkade ska en kort beskrivning av det svenska sekelskiftssamhället göras. Fokus kommer att ligga på de områden som i något avseende inverkade på typografernas levnadsbetingelser såsom familj och arbete. Från denna korta beskrivning av det svenska samhället i stort kommer sedan sökarljuset att riktas mot tryckerinäringens historia och utveckling. Därefter tar vi klivet in i tryckerierna och tittar mer i detalj på arbetet och arbetsmiljön. Efter att närmare ha sett hur typografernas vardag såg ut beskrivs de kvinnliga typografernas inträde i och roll inom typografyrket.

2.1 Det svenska samhället decennierna kring sekelskiftet

Typografernas minnesanteckningar skildrar en period som sträcker sig från 1800-talets senare årtionden till en bit in på nästkommande sekel och som följaktligen infaller under tiden för Sveriges modernisering. Industrialiseringen var en process som fick genomslag inom samtliga samhällsliga sfärer och som orsakade djupgående förändringar i det svenska samhället. Industrialiseringen brukar sägas markera brytpunkten mellan gammalt och nytt och Sverige gick från att vara ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle. Den traditionella hushållsbaserade ekonomin luckrades successivt upp och marknadsekonomin tog alltmer över. Genomgången kommer att koncentreras kring industrialiseringens konsekvenser för de sociala förhållandena medan dess händelseförlopp med tekniska landvinningar och ekonomisk utveckling etc. i stort lämnas därhän.

Tiden för moderniseringen kännetecknas av en stark befolkningsökning som påbörjats redan under 1800-talets tidigare decennier. Denna fortsatte under andra hälften av 1800-talet och vid första världskrigets utbrott var antalet svenskar cirka 5,7 miljoner, detta trots den stora emigrationen till framför allt Nordamerika samt den relativt höga barnadödligheten. I sekelskiftets Stockholm överlevde exempelvis bara var tredje pojke sitt femtonde levnadsår. Industrialiseringen medförde i flera fall hälsovådliga arbetsmiljöer vilket innebar att arbetarnas livslängd generellt var kortare än borgarnas och de mer välbärgade böndernas.

Industrialiseringen innebar också en tydlig urbaniseringstrend, särskilt påtaglig under 1800-talets två sista årtionden fram till krigsutbrottet. På sina håll avfolkades landsbygden och i samma takt växte städerna vilket i exempelvis Stockolms fall ledde till enorma bostadsproblem.⁴¹

Perioden kännetecknas också av övergången från ståndssamhälle till klassamhälle och så småningom ett begynnande välfärdssamhälle. Detta påverkade familje- och genusmönster på ett genomgripande sätt. Den könsideologi som medelklassen förespråkade innefattade en tydlig åtskillnad mellan hemmets sfär och det omgivande samhället vilket resulterade i en genusbestämd arbets- och rollfördelning. Detta ideal placerade kvinnor och barn i hemmet utanför produktionen medan mannen skulle vara familjens försörjare i det offentliga. Detta, av medelklassen förespråkade mönster, kom även att stå som modell för de andra klasserna, ofta som ett ogenomförbart sådant dock.⁴² I själva verket fortsatte de lägre klassernas kvinnor att arbeta men numera inom industrin. Den nya industriella arbetsmarknaden blev tidigt könsuppdelad vad gäller arbetsuppgifter, arbetsvillkor och lön. Kvinnorna engagerades i stor utsträckning i den för hemmamarknaden så viktiga konsumtionsvaruindustrin medan männen befann sig i den mer exportinriktade tunga industrin. Två tredjedelar av textilindustrins anställda var kvinnor och totalt sett utgjorde de ungefär en tredjedel av industrins arbetare.⁴³ I den tidiga textilindustrin under 1870- och 1880-talen var kvinnolönerna avsevärt högre och närmare männens nivåer än senare. Fabriksägarna, de borgerliga hushållen och bönderna konkurrerade då om den kvinnliga arbetskraften. På 1890-talet hade dock kvinnornas fabrikslöner sjunkit markant i jämförelse med männens och nu var arbetsuppgifterna definitivt könskodade.⁴⁴

Arbetarna stod till en början utan sociala försäkringar och då arbetsförhållandena inom många industrier var dåliga och olycksfallsrisken hög hotade fattigdomen att knacka på dörren. Lågkonjunkturerna inträffade också emellanåt trots den kraftiga expansionen, då med stor arbetslöshet som följd. En konsekvens av detta var att arbetarna skapade organ varigenom de

⁴¹ Andersson, Lars I., *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm 2003, s. 45f.

⁴² Blom, Ida & Haavet, Inger, Elisabeth, "Familjen, staten och välfärden år 1800 respektive 1900", *Sekelskiften och kön – strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Göransson, Anita, Stockholm 2000, s. 27.

⁴³ Andersson, 2003, s. 54f.

⁴⁴ Göransson, Anita, "Kön, handling och auktoritet", *Sekelskiften och kön – strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Göransson, Anita, Stockholm 2000, s. 110.

kunde tillvarata sina intressen. Fackförbunden tog form och bidrog med ett visst socialt skydd genom organiserade kassor varvid stöd kunde sökas vid tillfällig arbetslöshet, sjukdom etc.⁴⁵

2.2 Tryckerinäringens historia i Sverige

Under 1480-talet trycktes de första böckerna i Sverige. Boktryckarna var länge kringresande och så sent som vid 1600-talets början fanns endast tre fasta tryckerier i landet. Antalet boktryckerier ökade sedan så småningom för att under det tidiga 1700-talet uppgå till 17 stycken. Tryckerinäringens verkliga uppgång skedde dock först på 1840-talet i samband med borgerlighetens etablerande. Press och tidningar blev då betydelsefulla komponenter i den borgerliga offentligheten. 1896 uppgick det totala antalet tryckerier i landet till 261 och på dessa tjänstgjorde runt 4500 arbetare. Tryckerierna och dess anställda kom fram till mitten av 1900-talet att öka ytterligare. Detta var en utveckling som delvis var en konsekvens av demokratiseringen och välfärdssamhällets framväxt.⁴⁶

2.3 Arbetet på tryckerierna

Arbetsprocessen på tryckerierna domineras av två huvudmoment – sättning och tryckning. Sättningen är den process där ett manuskripts innehåll, text, bilder etc. omvandlas till ”satt” text i en tryckform. Tryckningen är det moment där den framställda tryckformen blir till tryckt text på ett papper.⁴⁷ Kortfattat gick sättningen till så att sättaren utifrån ett manuskript placerade typer, dvs. bokstäver, siffror, och tecken osv. i sätthaken så att dessa bildade ord och meningar. När några rader text satts lyftes sättningen (raderna med typer som bildade texten) ur sätthaken och överfördes till sättskeppet. Där sammanfogades flera olika sättningar tills de bildade en hel sida.⁴⁸ Här tog den andra fasen av sättning vid, den så kallade ombrytningen vilken innebar att textens definitiva utseende mejslades fram. Spalterna delades upp i sidor och rubriker, illustrationer och noter infördes. Den blivande texten i form av en tryckform kontrollerades därefter en sista gång innan den skickades till tryckning.⁴⁹ Dessa arbetsmoment utfördes stående vid en pulpetliknande ställning och blytyperna lades för hand.

⁴⁵ Andersson, 2003, s. 58.

⁴⁶ Olsson, 1986, s. 36f.

⁴⁷ Ekdahl, 1983, s. 96 och 102.

⁴⁸ Olsson, 1986, s. 39f.

⁴⁹ Ekdahl, 1983, s. 99.

Då det handlade om vanliga texter satte sättaren mellan 1700 och 2000 typer per timme. Först under 1800-talets sista år införskaffade de större boktryckerierna de första sättningsmaskinerna. Med hjälp av dessa automatiserades stora delar av arbetsprocessen och arbetstakten ökade avsevärt.⁵⁰

Sedan tryckformen färdigställdes tog arbetet med tryckningen vid, vilket även detta bestod av två överordnade arbetsmoment. Före tryckningen skulle en rad olika förberedelser göras; färg iordningställas, pappersark fuktas och själva tryckformen skulle inriktas i pressen. Det senare som kallades för ”upplappningen” innebar att utjämna höjdskillnader mellan typerna i formen samt fördela trycket efter formens utseende så att detta blev jämnt. Upplappningen var tryckarens viktigaste uppgift. När detta var gjort var det dags för tryckning. Vid sekelskiftet använde man sig av tre sorters pressar: digelpressen, snällpressen och rotationspressen. Hur dessa var konstruerade och manövrerades kommer inte att närmare utforskas här men det kan konstateras att de användes för olika typer av trycksaker och inbegrep olika arbetsmoment.⁵¹

2.4 Arbetsdelning, personalkategorier och lön

Hur långt gången arbetsdelningen på tryckerierna var berodde på deras storlek. I de mindre tryckerierna som exempelvis på det av Susanne Lundin undersökta, Håkan Ohlssons tryckeri i Lund var personalstyrkan liten och tryckeriet ordnat efter hantverksprinciper. I den typen av tryckerier hände det att man inte ens delat upp arbetet på särskilda sättare och tryckare utan typografen var tvungen att vara kunnig inom alla delar av produktionen. Förhållandet var det omvända vid de större tryckerierna. Där hade produktionen rationaliserats och mekaniserats i högre grad och följaktligen var också arbetsdelningen mer utbredd vilket det stora antalet olika arbetarkategorier ger prov på. Där kunde exempelvis finnas särskilda arbetare avsatta för att ombesörja vissa specifika arbetsmoment såsom korrekturläsning och ombrytning.⁵²

Allmänt torde dock följande personalkategorier vara representerade på merparten av tryckerierna: arbetsledarna (även kallade faktorer) som övervakade produktionen men generellt inte deltog i den. De utlärdade, det vill säga tryckare och sättare som gått igenom en flerårig lärlingsutbildning. Lärlingarna som var under utbildning samt de okvalificerade

⁵⁰ Olsson, 1986, s. 39-41.

⁵¹ Ekdahl, 1983, s. 104; Olsson, 1986, s. 42f.

⁵² Olsson, 1986, s. 46f.

arbetarna, hjälparbetare av olika slag.⁵³ Hjälparbetarna kunde ofta vara både män och kvinnor. Männerna sysslade då med de tyngre arbetsuppgifterna som förflyttning av pappersbalar och blytackor medan kvinnorna skötte iläggning och falsning.⁵⁴ I hjälparbetarnas skara ingick även springpojkar vars anställning förväntades övergå och bli en lärlingsplats efter ungefär ett år. Springpojkarernas uppgifter var liksom övriga hjälparbetare att bistå personalen men utöver detta förväntades de också springa privata ärenden åt de utlärdade och ibland åt tryckeriägaren själv. Detta förhållande gällde även sedan de kommit igång med sin tryckar- eller sätтарutbildning.⁵⁵

Arbetsdelningen i den svenska industrin under 1800-talet hade medfört betydande användning av barn- och kvinnoarbete. Så även inom tryckeribranschen där var fjärde arbetare år 1875 var kvinna och 41 % av arbetarna var under 18 år. Det stora antalet kvinnor och minderåriga kan förklaras med att de utgjorde billig arbetskraft. Dessa siffror började dock sjunka längre fram och under första hälften av 1900-talet utgjorde de kvinnliga och minderåriga arbetarna 8-10 % av typografkåren.⁵⁶

Löneformen övergick från att i början av 1900-talet för de allra flesta varit ackordslön till tidlön. Detta skedde i samband med den tekniska utvecklingen och närmare bestämt till följd av sätmaskinens lansering. Typograferna hade vid sekelskiftet en hög lön jämfört med andra arbetargrupper. 1902 tjänade nära 80 % av de manliga, vuxna arbetarna mer än 1200 kronor om året, vilket bl.a. innebar rösträtt i andrakammarvalen. Som jämförelse hade den genomsnittliga industriarbetaren vid samma tid en årslön på mellan 950 och 1000 kronor. Bland typograferna låg maskinsättarna i topp med en lön på mer än 2000 kr per år medan lärlingar och iläggare hade lägst lön. Ungefär hälften av de manliga typograferna med familj hade en bostad innefattande ett rum och kök och inte mindre än 42 % hade två eller fler rum och kök. Typograferna tillhörde de högst utbildade och bäst betalda arbetarna vid sekelskiftet.⁵⁷

⁵³ Ekdahl, 1983, s. 63.

⁵⁴ Olsson, 1986, s. 45.

⁵⁵ Lundin, 1992, s. 46-47 och 51.

⁵⁶ Olsson, 1986, s. 49.

⁵⁷ Olsson, 1986, s. 51 och 87.

2.5 Kvinnorna inom typografkåren

Kvinnorna gjorde sitt intåg i tryckeribranschen under 1870- och 1880-talen. Dessa kom att uppfattas som ett hot mot männen i det avseende att de ansågs försämra sysselsättningsläget. Den manliga arbetskraften försökte redan som det var att begränsa antalet lärlingar för att hålla arbetskraftsutbudet nere och nu fick man ytterligare konkurrens om arbetsplatserna. I den fackliga pressen argumenterade männen mot de kvinnliga typograferna på stundtals absurda sätt. Kvinnorna beskyldes exempelvis för att vilja arbeta i tryckerierna mest på grund av att de var på jakt efter en äktenskapspartner. Andra argument var att kvinnan tog fysisk skada i högre grad än männen och att hennes möjligheter till barnafödande skulle hotas. Kvinnan sågs också som en fara för det tekniska yrkeskunnandet och man fruktade att detta skulle komma att urholkas. Det reella hotet mot männens företräde till arbetsplatserna låg emellertid i de kvinnliga typografernas disciplin. Från tryckeriägarnas håll var kvinnorna alltså inte bara billig arbetskraft utan de utgjorde även en pålitligare och ordentligare grupp arbetare än männen.⁵⁸

Från kvinnornas inträde i typografbranschen under det tidiga 1870-talet och under två decennier framöver var deras andel av den totala arbetskraften mellan 11 och 16 % för att efter en successiv ökning under 1900-talets första år uppgå till en femtedel. Kvinnorna befann sig till största del inom den okvalificerade arbetsstyrkan men under en kortare period från ca 1890 och framåt befann sig ett inte oansenligt antal kvinnor inom de utlärdas skara och till och med enstaka på arbetsledande positioner.⁵⁹

Kvinnorna fick inte tillträde till fackförbunden förrän under det sena 1880-talet. Att kvinnorna utestängdes vid Typografiska föreningens grundande 1846 var inget märkvärdigt och först vid mitten av 1870-talet hävdade man med liberala rättighetsargument kvinnors rätt till medlemskap. Detta förslag mötte dock avslag med delvis samma motivering som mot kvinnornas etablering inom branschen som nämndes ovan; kvinnors okunnighet, skadlighet för yrket, särart och naturliga plats i hemmet. Inte förrän 1886 tilläts kvinnor som sysslade med kvalificerat arbete tillträde i det nygrundade Svenska Typografförbundet som bildats ur Typografiska Föreningen. De kvinnliga typograferna skapade 1904 själva en sektion inom Typografiska Föreningen som tillät kvinnliga medlemmar oberoende av position inom

⁵⁸ Ekdahl, 1983, s. 67-69.

⁵⁹ Ekdahl, 1983, s. 70f.

yrket.⁶⁰ Sammanfattningsvis blev således kvinnorna motarbetade och diskriminerade på tryckerierna, för att de manliga arbetarna har velat behålla sin överordnade position på arbetsplatsen såväl som i hemmet och i samhället generellt. Då typografernas historiska kontext och de villkor som rådde inom tryckerinäringen klarlagts tas i nästa kapitel steget över till analysen av vad typografmanligheten i typografernas nedteckningar utgjordes av och hur den skapades.⁶¹

⁶⁰ Humlesjö, 1999, s. 249f.

⁶¹ För en vidare diskussion kring konflikten mellan kvinnor och män inom typografyrket se Andersgaard, Ingrid, ”Settersker og typografer: splittelse mellom menn og kvinner”, *Kvinner selv ...: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, red. Blom, Ida & Hagemann, Gro, Oslo 1977.

3. Analys

Nedan ska de diskurser som påverkar typografernas manlighetsskapande att redovisas och analyseras. De kategorier jag valt att utgå ifrån i analysen grundar sig i förekomsten av de diskurser jag påträffat i materialet. De diskurser som inverkar på typografernas manlighetskonstruktioner som jag urskilt kommer att kallas: *den "finare" arbetare-diskursen, den supande diskursen, den traditionella kvinnlighetsdiskursen, skötsamhetsdiskursen* och slutligen *självbehärskningsdiskursen*. Dessa diskurser ger sig till känna i texterna genom språket som skribenterna använder, genom vad som sägs och vad som inte sägs. Jag har i texterna urskilt olika formuleringar som kopplats till manligt identitetsskapande och när dessa återkommer regelbundet har de, något förenklat, urskilts som diskurser. Denna kategorisering är, som nämnts i metodavsnittet, subjektiv och det är min egen förförståelse tillsammans med redovisade teorier som fungerar som det raster varigenom jag analyserat materialet.

3.1 Typograferna som arbetarnas aristokrater

”-Typografer ansågos då vara etl [sic!] slags bättre arbetare. Det var ett fint yrke och det dög inte för vilken dumbom som helst att försöka bli ’konstförvant’.”⁶²

En diskurs som framträder tydligt i typografernas nedteckningar är den ”finare” arbetare-diskursen, som den en aning otympligt kan kallas. Denna innebär, som det i uppsatsens inledning konstaterats, att typograferna betraktar sig som stående över övriga arbetargrupper i flera avseenden. I beskrivningen av hur denna diskurs artikuleras är Monika Edgrens begrepp *diskursivt skillnadsskapande/skillnadsupplösande* i hög grad relevant. Dessa begrepp går i

⁶² E.U. 44810, s. 194.

linje med diskursteorins förståelse för hur gruppbyggnad sker och kollektiv identitet skapas. Inom dessa skapas gruppidentitet bland annat genom att den som man identifierar sig i förhållande till, ”den andre”, utestängs och genom att skillnader inom gruppen negligeras.

Den ”finare” arbetare-diskursen formuleras genom att man, som i följande citat, tillskriver typografyrket en högre status än vad andra arbetaryrken hade: ”Typografer på tryckerier med sådant arbete, det var typografer och konstförvanter, som både doktorer och professorer tog av hatten för, när de möttes på gatan.”⁶³ Implicit är detta ett exempel på att typograferna uppfattade det som att de bemöttes på ett annat sätt av omvärlden (i detta fall dessutom av människor med högre status i samhället) än andra arbetare. Ett annat exempel på hur denna diskurs skapas är följande: ”Typografpojkar hade tur hos alla flickor, - typografer, se de var bättre än vanliga arbetare, fina och snygga och hade stiliga fester med supé och bal.”⁶⁴ Dessa två citat visar hur den diskursiva gruppbyggnaden sker – typograferna bortser från eventuella skillnader inom gruppen och definierar den egna gruppen genom skillnadsskapande gentemot andra arbetargrupper.

Vidare konstrueras den ”finare” arbetare-diskursen genom att den utbildningen som typograferna genomgick tydligt kopplas till typografmanligheten: ”En bra yrkesutbildning fick den tidens lärlingar emellertid. Sättarna visade en allt och tidigt fick man sätta både tabeller och annat civiltryck.”⁶⁵ Utbildningen blir en vattendelare genom vilken man urskiljer sig från andra arbetare. Yrkesutbildningen och yrkeskunskapen är något man är stolt över i efterhand. Det är tack vare utbildningen som ynglingarna antar en ny identitet och erövrar en ny position i samhället, som typografer - och som män. Typografmanligheten formas i relation till den status som utbildningen ger yrket. I den ”finare” arbetare-diskursen kopplas tecken som status, ”finare” arbetare och utbildning till nodalpunkten man.

I anknytning till typografernas självbild som förmer än andra arbetare diskuterar Birgitta Skarin Frykman den sociala hierarkin mellan olika arbetaryrken i sin studie av arbetares vardagsliv i Göteborg åren kring 1890. Denna rangordning växte fram mellan hantverksyrkena under skråtiden, då som ett sätt att nå inflytande i ståndssamhället. Skarin Frykman konstaterar att det bland arbetare innebar högre status att vara från staden samt att ha

⁶³ Rehnberg, 1952, s. 17.

⁶⁴ Rehnberg, 1952, s. 20.

⁶⁵ Rehnberg, 1952, s. 163. Se även E.U. 44804, s. 92 och E.U. 44810, s. 215

ett yrke som krävde utbildning där man tjänade bra och inte smutsade ner sig. Fabriks- och grovarbetare ansågs därför ha ett lägre anseende.⁶⁶ Det är, som vi ser, utifrån dessa tecken i en vidare ”finare” arbetare-diskurs som typograferna konstruerar sin variant av en arbetarmanlighet. Den ”finare” arbetare-diskursen formuleras alltså i relation till en grovarbetarmanlighetsdiskurs som istället knyter tecken som fysisk styrka och låg utbildning till nodalpunkten man. Följande citat åskådliggör en väsentlig aspekt av typografernas självbild och samtidigt understryks återigen vikten av deras utbildning:

”Jag saknar den gamla tidens intellektuella typografer. Många var kanske inte några pelarhelgon precis. Men de voro förutom skickliga yrkesmän och något av arbetarevärldens professorer! [sic!] – Numera är det högst få som kan sägas vara intressanta, eller har några högre vyer. [...] Vårt yrke har enligt min mening undergått en förflockning. Människorna en uniformering och ungdomen har fått tippofeber.”⁶⁷

En annan typograf skriver på följande sätt in sig i ”finare” arbetare-diskursen: ”Förändringar i yrket? Ja, numera är ju en sätterilokal närmast att likna vid ett plåtslageri eller en smedja. Skrammel, matrisrassel och allsköns oljud. Det gamla förnämliga konstförvantyrket är industri. Utvecklingens gång.”⁶⁸ Här identifierar sig subjektet med subjektpositionen ”förnämligt konstförvantyrke” – en position som anges av den ”finare” arbetarediskursen.

Som inledningsvis stipulerats så får det faktum att typograferna själva och av omgivningen betraktades som lite ”finare” arbetare resonans i deras berättelser. Detta sätt varigenom manlighet skapas har paralleller i Mosses modell där stereotyper har en viktig roll i konstruktionen av manlighet. Mosse talar förvisso om manlighet i en mycket vidare historisk och social bemärkelse men principen tycks vara densamma. Typografernas diskursiva gruppbyggande sker här likt i Mosses modell genom stereotypisering, det vill säga att man skapar en kategori gentemot vilken man formerar sig – i detta fall slås övriga arbetargrupper ihop i en och samma kategori och alla skillnader dem emellan åsidosätts. Grovarbetarmanligheten blir typografmanlighetens negativa mottyp.

⁶⁶ Skarin Frykman, Birgitta, *Arbetarkultur - Göteborg 1890*, Göteborg 1990, s. 209 och 211f.

⁶⁷ E.U. 44810, s. 202.

⁶⁸ E.U. 44803, s. 43.

3.2 Supande typografer

Av glädjeämnen minns jag att tryckarna emellanåt skulle ordna ”kapitel”. Då skickades efter brännvin och smörgåsar och pilsner, vilket dukades upp på en ”slutskiva”, varvid pressarna stannades och man samlades vid skivan och tog sina nubbar med tilltugg och var glad. Det hela varade en halvtimme, kanske något mer. När det hela var över, gick man tillbaks till pressarna och fortsatte sitt arbete. Detta hände mitt under arbetet och jag hörde aldrig någon förman opponera sig, men på mig gjorde det ett starkt intryck.⁶⁹

Alkohol är något som omtalas i nästintill samtliga nedteckningar och den intar en betydande roll i typografernas tillvaro. Alkoholen är en viktig beståndsdel i den kollektiva identitet som typografmanligheten utgör. Därför är det relevant att tala om en supande manlighetsdiskurs. Med diskursteoretisk terminologi är nodalpunkten ”man” i den supande manlighetsdiskursen starkt relaterad till tecknet alkohol. Till subjektspositionen man knyter denna diskurs ett alkoholdrickande beteende.

I minnena målas bilderna av alkohol stundtals i ljusa nyanser. Den beskrivs som en naturlig del i typografernas vardag. Männen drack på arbetsplatserna och under arbetstid. Ett exempel på detta är den så kallade ”frukostpilsnern”⁷⁰, som inte sällan intogs med de överordnades goda minne. Det förefaller höra till en god typografs arbetsförmåga att kunna arbeta med oförminskad kapacitet under viss påverkan av alkohol. Detta sedan det berättas att det skämtades friskt med dem som somnar på sin post efter alkoholintag eller som har avvikit från arbetsplatsen för ett pubbesök. Den supande diskursen kan således sägas knyta tecknet ”egenskapen att tåla mycket alkohol” till nodalpunkten man.

⁶⁹ Rehnberg, 1952, s. 137-138.

⁷⁰ Rehnberg, 1952, s. 161.

Vid sidan av det vardagliga intaget kopplas alkoholen ofta samman med fester och högtider. I den ekvivalenskedja som fyller nodalpunkten man ingår därför även tecknet ”att delta i ritualer kopplade till alkohol”. Det kunde ofta hända att ägare eller faktorer vid högtider och födelsedagar bjöd de anställda på alkohol, ofta tillsammans med någon annan typ av förtäring. Exempelvis berättar en man om ett tillfälle då boktryckaren fyllde år: ”då kom jungfrun upp med smörgåsar, snaps och öl, konjak och vatten, men mer vill mer ha [...] och efteråt hamnade samtliga på Hotell Oscar. [...] Och sådana tillfällen förekom rätt ofta.”⁷¹ I det följande är man på en båt utanför Köpenhamn och firar:

Så blev att knipa efter fluidum, varefter hela styrkan både i sätteri och tryckeri gav sig iväg ut i snipan. Vi yngre fick ha den äran ro. När badningen var överstökad och ”matsäcken” förtärd, hade gubbarna fått ”blodad tand” och frågan uppstod om hämtande av förstärkning, vilken fråga gick igenom med acklamation, och så överenskoms att taga den större båten och göra en längre sjötur.⁷²

Den supande manlighetsdiskursen blir tydlig redan när typograferna som lärlingar tar sina första steg på tryckerierna. En viktig komponent i den diskursiva gruppbyggande processen är internaliserandet av ett särskilt förhållningssätt till alkohol. Den supande diskursen pekar alltså ut en subjektsposition som innebär ett anammande av positiv inställning till alkohol som förknippat med manlighet. Redan som springpojkar fick typograferna springa och köpa snaps och snus etc. åt de utlärda:

Det var i stort sett en gemytlig stämning som rådde i sätteriet. Genom frånvaron av larmande sättmaskiner kunde man prata ostört med varandra, skoja och ha roligt. Man var glad för brännvin och vi sättarpojkar fick gå efter detta på spritbolaget. Inga restriktioner, ingen motbok, utan det gällde bara att skaffa pengar, så var saken klar.⁷³

Traditionen innebar också att lärlingarna på vissa håll vid särskilda tillfällen skulle bjuda kollegorna: ”När en lärling fick snällpress var det vanligt att han bjöd på kaffe och konjak.

⁷¹ E.U. 44804, s. 56

⁷² E.U. 44804, s. 60

⁷³ Rehnberg, 1952, s. 161.

Det fick jag vara med om två gånger på det tryckeriet, där dom hade gamla traditioner.”⁷⁴ Liknande traditioner möter emellertid motstånd från vissa. En lärling i Örebro som nästan får samma lön som de utlärda (på grund av att han är en effektiv arbetare) skriver följande:

Men det var ett oskick där, att det skulle skramlas till brännvin varje dag. Jag sade nej till en början, men det gillades inte, för när jag tjänade lika mycket som dom, skulle jag också vara med och skramla. Då framhöll jag min ungdom, men det godtogs inte heller. När man är så där stor och stark, tål man nog en sup också. Som jag var ensam om min åsikt, måste jag ge mig för övermakten. Men aldrig har jag sedan jag blev utlärdd varit med om att lärlingar skulle vara med och delta i de äldres förehavanden. Tids nog för dom, när den tiden kommer.⁷⁵

För att inte hamna utanför gemenskapen tvingas alltså lärlingen att inordna sig i den tradition som de äldre typograferna föreskriver. I detta fall kan det återigen anknytas till det av Monika Edgren använda begreppet diskursivt skillnadsskapande samt till diskursteorins mönster för hur kollektiva identiteter formas. Den supande diskursens styrka och gränser blir tydliga när den möter den nyktra manlighetsdiskursen i citatet ovan. Detta sker genom en marginalisering av det subjekt som låter sig positioneras av en till den supande diskursen alternativ diskurs, den som föreskriver en annorlunda relation till alkohol. I linje med diskursteorin utestängs ”den andre”, det vill säga den en person gruppen identifierar sig i förhållande till. Genom skillnadsskapande tydliggörs här den supande respektive den nyktra manlighetsdiskursen. Båda diskurserna kämpar om att få definiera manlighetens innehåll och den senare förlorar vilket visar på den supande manlighetsdiskursens dominans.⁷⁶

Ett annat exempel som visar denna mekanism varigenom diskurserna kommer till uttryck relateras av en typograf som fått en strängt religiös uppfostran och inte hade ”något spritbegär”. Han berättar att han efter mycket tjat från arbetskamraterna till slut följer med dessa på den obligatoriska krogronden under avlöningkvällen. Kvällen slutar med att han tvingas gå emellan vid ett bråk varpå han beslutar sig för att inte göra fler krogbesök: ”Det var både den första och sista krogronden jag varit med om, ty efter den betan föresatte jag mig, även om jag skulle förlora kamraternas vänskap, att ej delta i dylika.”⁷⁷ Typograferna

⁷⁴ E.U. 44811, s. 244.

⁷⁵ Rehnberg, 1952, s. 68.

⁷⁶ Jmf Monika Edgren, 2007, s. 167.

⁷⁷ Rehnberg, 1952, s. 110-111.

riskerar sociala sanktioner om de väljer att ställa sig utanför alkoholgemenskapen. Skribenten glider också mycket riktigt ifrån sina kamrater, dock delvis på grund av en kärlekshistoria under uppsegling men implicit för att han valt en annorlunda livsstil. Följden blir att han endast umgås med arbetskamraterna under arbetstid och därför blir ”ansedd som en mindervärdig kamrat [...] Det var numera ingen som frestade mig att följa med på krogbesök, något som jag var glad för.”⁷⁸

Ovanstående visar hur den supande manlighetsdiskursen åskådliggörs när enskilda subjekt låter sig positioneras av andra diskurser, här återigen den nyktra manlighetsdiskursen. Detta är också ett exempel på diskursiv kamp, det vill säga när flera diskurser opererar inom samma sociala rum, diskursordning, och kämpar om att få definiera samma tecken, i det här fallet tecknet ”man”. Båda anförda exempel visar också hur den diskursiva gruppbildningsprocessen fungerar. Gruppen mejslas fram genom att skillnader inom gruppen bortses ifrån medan likheter framhävs. Alkoholen fungerar här både socialt och symboliskt sammansvetsande – som något man gör eftersom man är man. Gruppidentiteten skapas också, som sagt, genom skillnadsskapande då typograferna exkluderar den arbetare som valt ett motsatt förhållningssätt till alkohol.

För att sammanfatta utgörs den supande diskursen av en ekvivalenskedja bestående av tecknen ”alkohol”, ”egenskapen att tåla mycket alkohol” och ”att delta i ritualer kopplade till alkohol”. Med diskursteorins förståelse så skapas den supande diskursen genom att det till ”alkohol” relationellt sammankopplade tecknet ”nykterhet” utesluts. Den supande diskursen står således i opposition till den nyktra manlighetsdiskursen som kopplar tecknet ”nykterhet” till nodalpunkten man.

Innan diskussionen kring alkohol, manlighet och kvinnlighet tar vid i nästa avsnitt ska en utblick till andra historiska manliga arbetarkollektiv göras. Sedvänjan att dricka alkohol under arbetet är en tradition av gammalt datum. Lars Edgren omtalar i sin skildring av hantverksverkstäderna i Malmö från mitten av 1700-talet och framåt ett likadant bruk. En specifik tradition som på sina håll fortlevt var att de yngre försåg de äldre med alkohol. Bland hantverkarna hörde det till lärlingarnas uppgifter att skaffa alkohol till gesällerna. Liksom i

⁷⁸ Rehnberg, 1952, s. 112.

avsnittets inledande citatet, kunde också arbetet i verkstaden avstanna helt till förmån för festande.⁷⁹

Skarin Frykman skriver även hon om alkoholens betydelse bland arbetarna i Göteborg i slutet av 1800-talet. Hon konstaterar bland annat att: ”[d]et går inte att skriva om det manliga arbetslivet och det manliga kamratskapet i slutet av 1800-talet utan att behandla alkoholens roll. Som det verkar, dracks det inom de flesta yrken och på de flesta arbetsplatser – bland utbildade liksom bland utbildade arbetare”.⁸⁰ Skarin Frykman finner också rottrådarna till dessa alkoholvanor i städernas hantverksyrken med tillhörande yrkestraditioner. Alkoholens roll på städernas arbetsplatser är en väl förankrad långvarig tradition. Hon menar att den trots dess uppenbara nackdelar på en arbetsplats utgjorde en viktig del i den sociala samvaron och för kamratskapet.⁸¹

Den supande manlighetsdiskursen har, som vi sett, lång historisk varaktighet inom manliga hantverkar- och arbetargrupper. Typografyrket som från början var ett hantverksyrke inkorporerar således dessa äldre traditioner och anknyter till en väl etablerad arbetarmanlighetspraxis. Alkoholen kan för hantverkarna liksom för arbetarna och de senare typografernas del ses som en ritual som skapar manlighet, eller, i diskursteoretiska termer med som en komponent i en diskursiv gruppbildning. En funktion av detta är förutom de ovan nämnda, den av Skarin Frykman nämnda sociala rollen som alkoholen spelade för kamratskapet, som också typografernas nedteckningar vittnar om, att den i förlängningen kan kopplas till en självkänsla och yrkesstolthet.⁸² Genom att man som typograf knyter an till traditioner som länge existerat inom yrket etablerar man också en yrkesstolthet och en självkänsla. Alkoholen blir en av delarna i skapandet och upprätthållandet av en yrkesstolthet. Lars Edgren talar i det här avseendet om att mästarna själva tycks ha delat gesällernas arbetsrutiner och, får man förmoda, godkänt och deltagit i detta alkoholbruk. I förlängningen har detta inneburit att gesäller och mästare tillsammans har upprätthållit de gamla hantverkstraditioner varigenom man som kollektiv etablerar en yrkesidentitet och yrkesheder.⁸³

⁷⁹ Edgren, Lars, *Lärling, gesäll, mästare – hantverk och hantverkare i Malmö 1750 – 1847*, Lund 1987, s. 242.

⁸⁰ Skarin Frykman, 1990, s. 203.

⁸¹ Skarin Frykman, 1990, s. 206f.

⁸² Skarin Frykman, 1990, s. 213.

⁸³ Edgren, Lars, 1987, s. 291.

3.3 Alkohol och en kvinnlighetsdiskurs

Den supande manlighetsdiskursen konstrueras också i opposition till en traditionell kvinnlighetsdiskurs. I en av de två kvinnliga typografernas nedteckningar konstrueras en kvinnlig typografiskurs på detta sätt: ”Och på den tiden hade en del av männen den glada vanan att ”gå i byn” – ta sig några fridagar ibland [...] Och då var det ej underligt att boktryckaren föredrog kvinnor, som stod troget vid kasten.”⁸⁴ Kvinnlighetsdiskursen knyter således inte alkohol till nodalpunkten kvinna. Manliga typografer skapar samma kvinnliga diskurs genom att berättelser där de som springpojkar handlat kaffe till de kvinnliga arbetarna eller bjudit påläggskorna på kaffe och kakor.⁸⁵ Detta kan förstås med anknytning till Ekenstam och Lorentzens teori som stipulerar att manlighet skapas genom föreställningar om omanlighet. Kvinnliga diskurser överlappar inte sällan omanlighetsdiskurser. Att inte diskursivt skapa sitt subjekt som inom ramen för den supande manlighetsdiskursen innebär istället att man låter sig positioneras av en kvinnlig eller omanlig diskurs. Som vi sett ovan exkluderas den typograf vars subjektposition bestäms av en nykter manlighetsdiskurs. Den nyktra manlighetsdiskursen, omanlighetsdiskursen och kvinnlighetsdiskursen har det gemensamt att de knyter nodalpunkten man respektive kvinna till tecknet ”avståndstagande till alkohol”. Identitet skapas här i linje med diskursteorins förståelse relationellt. Tecknen i ekvivalenskedjorna är relationellt sammankopplade, det vill säga att tecknet ”alkohol” står i motsats till, utesluter tecknet ”nykterhet”. En typograf kan inte vara avståndstagande till alkohol samtidigt som han bejaktar ett alkoholbruk.

Den supande manlighetsdiskursen artikuleras således i hög grad i relation till både en omanlighetsdiskurs och en kvinnlig dito, vilka i det här fallet har ett överlappande innehåll. Detta är ett exempel på hur, i enlighet med omanlighetsteorin, manlighet skapas i relationellt genom dikotomin manligt - omanligt. Paralleller kan dras till Sörensens analys av husarerna i sekelskiftets Malmö. Bland dessa ses samma manlighetsskapande processer och samma exkluderingsmekanism, det vill säga att även husarmanlighetsdiskursen formulerades i förhållande till omanliga och kvinnliga diskurser.⁸⁶

⁸⁴ Rehnberg, 1952, s. 48.

⁸⁵ E.U. 44809, s. 186; Rhenberg, 1952, s. 35.

⁸⁶ Sörensen, 1997, s. 190-192.

3.4 Typografer – skötsamma arbetare?

I merparten av texterna rörande alkohol i minnena om befinner sig männen på en glidande skala från en neutral och saklig hållning till en positiv nästan romantiserande inställning till alkohol. Beskrivningar av den egna relationen till alkohol är också tämligen ovanliga. En kort utveckling ska göras med anledning av detta och vi ska åter anknyta till Nilssons viktiga påpekande om betydelsen av de historiska och diskursiva villkor som rådde då arbetarna nedtecknade minnena. Nilsson talar i detta hänseende om folkhemsbygget och arbetarrörelsens utveckling under 1900-talet och dessa företeelsers betydelse för hur arbetarna väljer att skildra sina liv. Som ovan konstaterats så existerar det alltså en supande manlighetsdiskurs i typografernas berättelser. Intressant att notera är emellertid att denna diskurs huvudsakligen ger sig till känna genom att den positionerar andra subjekt än det talande subjektet (den berättande typografen). Det framgår således inte huruvida skribenterna själva intar de subjekspositioner som anges av den supande manlighetsdiskursen eller inte. Detta att inte explicit skriva in sin egen person i den supande manlighetsdiskursen görs exempelvis genom att man tillskriver de ”vandrande typerna”⁸⁷ alkoholbruket. Alternativt skapas diskursen genom att männen berättar skämtsamma historier om folk som varit onyktra på arbetet och exempelvis att någon somnat vid sin post.

Ingar Kaldal har forskat kring skogsarbetares berättelser om sina liv och fokuserar på hur arbetarna genom själva berättandet ger olika betydelser till identitet och arbete. Skogsarbetarna har en stark vilja att se och presentera sig själva som ”skogens män” och väljer därför att lyfta fram de delar av sina liv som bekräftar den bilden. Detta trots att det finns flera andra aspekter som de kunde valt att fokusera och ett exempel som Kaldal ger är att dessa skogsarbetare endast arbetade i skogen en kort period av året och resterande tid inom arbeten i industri, sågverk etc. Kaldal menar att ett minne, genom sättet det är berättat på, kan avslöja vad som är och vad som varit gällande normer och värderingar vad gäller olika verksamheter. När det sedan förs vidare och berättas kan det bidra till att skapa, försvara och/eller förändra såväl normer och värderingar som handlingar och praktiker.⁸⁸

⁸⁷ Typografer som förde en vagabondliknande tillvaro och endast tjänstgjorde kortare perioder vid varje tryckeri.

⁸⁸ Kaldal, Ingar, ”Minna og mytane – og verdien av dei som historisk materiale”, *Historisk tidskrift* 4/2008, s. 668 och 676f; se även Kaldal, Ingar, ”Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930”, *Skogsliv: kulturelle prosesser i nordiska skogsbygder*, red. Kaldal, Ingar, Lund 2000.

Detta sätt att tillrättalägga sin livshistoria så att den passar ens specifika syften är något som aktualiseras i förekommande fall hos typograferna – framförallt i hur dessa formulerar sig kring sitt förhållningssätt till alkoholbruket på arbetsplatserna. Som nämnts relateras sällan något om den egna relationen till alkohol. Detta kan tolkas som ett sätt att i efterhand skriva en alternativ berättelse (att skapa en annan typografdiskurs) om typografyrket eller åtminstone att berätta sin egen historia på ett, i deras tycke, mera fördelaktigt sätt. Den andre blir subjektkonstituerande, det vill säga genom att positionera andra subjekt som påverkade av en supande manlighetsdiskurs distanserar man sig i samma rörelse från den diskursen och intar en annan position. Skribenterna skriver inte själva explicit in sig i den supande manlighetsdiskursen utan snarare i något som kan kallas en skötsam manlighetsdiskurs.

Skötsamhetskulturen har diskuterats utförligt av bland andra Ronny Ambjörnsson och Björn Horgby.⁸⁹ Skötsamhetsidealet växte fram genom nykterhets- och bildningsrörelserna samt genom fackföreningarna. Ambjörnsson urskiljer vissa skillnader mellan den skötsamhet som utvecklades inom facket respektive nykterhetslogen, där den förra kopplas till männen som kollektiv och den senare knyts till arbetaren som individ. De förenas dock i flera avseenden. Den fackligt organiserade arbetaren står för en värdighet som arbetare och i denna form av skötsamhet, som också bejakades inom nykterhetsrörelsen, ingår nykterism, disciplinerat uppträdande samt en betoning av bildningens värde. Till denna fackliga skötsamhetsdiskurs kan även affektkontroll och arbetsdisciplin kopplas.⁹⁰

Det förefaller således som om att somliga typografer, genom att inte låta sig positioneras av den supande manlighetsdiskursen istället väljer att skriva in sig i en skötsamhetsdiskurs. Detta sker inte endast indirekt som beskrivits utan även direkt:

Alkoholmissbruk förekom mycket i de flesta yrken på den tiden, så även i vårt yrke; ävensom kunde en och annan ”typ” ta sig orådet före att ”gå i byn” som det hette när lusten att arbeta fattades. Det senare ställde till trassel och obehag i synnerhet på en daglig tidning, och hade ej det stora flertalet anställda varit plikttrogna och arbetssamma hade tidningens utgivning äventyrats.⁹¹

⁸⁹ Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren – Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, Stockholm 1998; Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*, Stockholm 1993.

⁹⁰ Ambjörnsson, 1998, s. 112.

⁹¹ Rehnberg, 1952, s. 59.

Skötsamhetsdiskursen blir tydlig i det följande när en typograf beskriver faktorn Bergstrand på tryckeriet:

Sin mening sade han på sitt osminkade sätt öppet och ärligt ifrån och sedan fick det bära eller brista. Därefter visade han sig som intet hänt. I motsats till det stora flertalet människor, som bakom ett finpolerat yttre, dölja diverse dåliga egenskaper, framskymtade bakom Bergstrands [faktorn, *min anm.*] grovbarkade yta fridsamhetens, den omutbara redlighetens och plikttrohetens dygder.⁹²

Ovan konstrueras skötsamhetsdiskursen genom att tecken som ”omutbar redlighet” och ”plikttrohet” knyts till nodalpunkten man. Samme arbetare omtalar en gammal kollega, sättaren Karlsson enligt följande:

Den njutning han passionerat hängav sig åt, var nässnusningen. [...] Annars var han nykterist och på sistone av sin alingsåstid blev han frälsningssoldat. [...] Skötsamhet, sparsamhet och punktlighet kännetecknade särskilt Karlssons livsföring. Därför hade han en ordnad ekonomi och det förekom aldrig att han lånade av kamraterna. Hade någon vunnit hans vänskap, blev denna äkta och varaktig.⁹³

Vad kan motivet vara bakom att vilja skriva in sig i en annan livshistoria? Det kan finnas flera orsaker till det. En kan vara tävlingsaspekten i skrivandet och det faktum att vinnande bidrag skulle komma att publiceras vilket torde bidra till att man, för sin egen persons del vill framställa sig som en seriös och ordentlig arbetare. Ella Johansson, som nämndes tidigare, har likt Kaldal skrivit om skogsarbetare och deras berättelser. Hon menar, och hon syftar här på Nordiska museets minnesinsamling, att detta att skriva sin livshistoria i denna historiska kontext var att medverka i arbetarrörelsens och den gryende välfärdsstatens historieskrivning: ”[b]erättelserna blev ett slags byggstenar i ett ideologiskt monument över de generationer – därmed menade man de manliga kroppsarbetare – vars arbete skapade Sverige som

⁹² Rehnberg, 1952, s. 103f. Se även E.U. 44812, s. 274.

⁹³ Rehnberg, 1952, s. 105f.

industrination”.⁹⁴ Det är kanske i detta ljus man ska se typografernas vilja att skriva in sig i en skötsamhetsdiskurs. Med Kaldal så speglar detta vissa värderingar och normer som existerade i samhället vid tiden för nedtecknandet. De värderingar kan då vara detta som citeras av Johansson och som innebär att typograferna vill se sina liv och sina gärningar som delar av något större. I detta fall att man bidragit till arbetarrörelsens utveckling och Sveriges kliv från ”fattig-Sverige” till en välfärdsstat.

3.5 Självbehärskningsdiskursen

Självbehärskning är ett centralt tecken i en traditionell manlighetsdiskurs och även i typografernas berättelser framträder en självbehärskningsdiskurs.⁹⁵ I nedteckningarna återges inte sällan mycket från tiden då typograferna ännu arbetade som springpojkar och lärlingar. De första åren i yrket omtalas som särskilt hårda och förknippas ofta med termerna ”slavgöra” och ”slavbunden vid sitt arbete”.⁹⁶ De historier männen skriver om denna period är berättelser om långa arbetsdagar, hårda prövningar och stundtals en förödmjukande behandling från de äldre.⁹⁷ Ett exempel på arbetsuppgifter som ålades lärlingarna är följande:

Det otrevligaste vi sätarlärlingar hade, var att efter arbetstidens slut eller före dess början sopa i sätteriet och tömma spottbackarna. Sopningen gick väl an, man dränkte golvet med våt sågspån, men spottbackstömningen den skulle man gärna velat slippa. Det var till att svepa spottbackarna i ett papper, bära ner dem på gården och kvickt få dem under vattenposten där, så att vattnet fort kunde spola bort allt snuset och upphostningen. Men det gick ju och man härdades.⁹⁸

Ovanstående är bara ett i raden av exempel på hur skribenterna diskursivt formar en berättelse om de första yrkesåren som kravfyllda och tunga. En tolkning av dessa beskrivningar som ligger nära till hands är att typograferna vill betona att typografyrket var ett arbete för ”riktiga” män och inte passade för vem som helst.

⁹⁴ Johansson, Ella, ”Fjära pojkar – pilska flickor – Mäns hemliga historier i offentliga arkiv”, *Sprickor i fasaden – manligheter i förändring*, red. Ekenstam, Claes, Johansson, Thomas, Kuosmanen, Jari, Smedjebacken 2011, s. 85.

⁹⁵ För självbehärskningens del i skapandet av manlighet se Ekenstam, Claes, ”Rädd att falla: gråtens och mansbildens sammanflätade historia”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Berggren, Anne Marie, Stockholm 1999.

⁹⁶ Rehnberg, 1952, s. 17 och 65.

⁹⁷ Se ex Rehnberg, 1952, s. 91 och 99f.

⁹⁸ Rehnberg, 1952, s. 162.

När typograferna i sina historier talar om obehagliga arbetsuppgifter och tungt arbete och att de yngre var tvungna att utstå en grov jargong från de äldre utan att tappa ansiktet kan det tolkas som att skribenterna själva hade eller utvecklade de egenskaper som krävdes för att bli typograf, det vill säga en förmåga till självbehärskning och för att låna ett uttryck från Sörensen, ”värdighet under påfrestning”.⁹⁹ Typograferna skapar här en diskurs som man samtidigt låter sin egen subjektsposition bestämmas av.

I ovan stående citat är denna självbehärskningsdiskurs tydligt närvarande. Typograferna omtalar härvidlag olika prövningar som syftade till att se hur mycket de kunde stå ut med utan att alltför högljutt protestera eller rentav ge upp. Perioden som springpojke och lärling innebar en tid av hårdande och anpassning. För att visa att man hade det som krävdes för att bli typograf samt för att demonstrera manlighet var pojkarna tvungna att stålsätta sig. Att i detta avseende uttrycka klagan och tillåta sig enligt självbehärskningsdiskursen opassande känslouttryck är, likt ovan, något som kopplas till en kvinnlighets- eller omanlig diskurs. Detta illustrerar också hur manlighet (en manlig subjektsposition) i linje med Ekenstam och Lorentzens modell är något som skapas relationellt i kampen mellan manliga och omanliga diskurser.

Typograferna tenderar ofta i sina livshistorier att återge skämtsamma episoder och lustiga händelser från tiden på tryckerierna. Det var med skämtet som inramning som lärlingarna kunde kanalisera eventuellt uppdämd frustration och visa en förödmjukande attityd gentemot de utlärdade. På humorns arena möttes lärlingar och utlärdade på mer jämställd basis. Skämtandet tycks i första hand ha gått ut på att förlöjliga motparten i övrigas åsyn och att förmå denne att tappa besinningen. Ur dessa berättelser om upptåg och skämt går det att utläsa diskursiva formationer med bäring på manlighet. Följande relateras om hur en lärling skämtar med en av sätarna:

I vardagslag använde han sig av två par pjäxor [...] De förra – tryckeripjäxorna – gav ofta lärlingarna uppslag till fuffens. Då en gång, efter återkomsten från middagen, Karlsson skulle skifta pjäxor, sutto tryckeripjäxorna fast i golvet. Hur han än slet och drog i dem lossnade de ej. Han märkte runt omkring sig det undertryckta fnisset och höll på att explodera av vrede och ansträngning. [...] En annan gång voro

⁹⁹ Sörensen, 1997, s. 190.

pjäxorna delvis överdragna med vitt papper, som fästs med bokbindarklister. Vid ett annat tillfälle voro de fyllda med svibel.¹⁰⁰

Med Ekenstams och Lorentzens terminologi konstrueras självbehärskningsdiskursen i detta fall genom *demaskulinisering*.¹⁰¹ Känslösamhet och att ge uttryck för känslor kopplas traditionellt till en kvinnlig diskurs samtidigt som självbehärskning knyts till en manlig dito. Ovanstående berättelse om hur man försöker få sin kontrahent att brista i sin känslokontroll är ett försöka att demaskulinisera denne, att hänföra antagonisten till en kvinnlig subjektsposition. Den föreskrivna maskuliniteten som knyter självbehärskning till sig skapas här i samspelet mellan manliga och omanliga diskurser i enlighet omanlighetsteorin. En annan passage som är betydelsefull i detta hänseende är följande då en typograf beskriver en redaktör han mött under sina lärlingsår:

Gestalten var reslig och fyllig, gången långsam och högtidlig. Anletsdragen voro allvarsamma och vittnade om det inre lugnet och behärskningen, vilka egenskaper hos honom framträdde särskilt markant. [...] Liksom brodern [*boktryckaren, min amm.*] var han slätrakad. Han klädde sig elegant, för det mesta i jackett och cylinderhatt.¹⁰²

Här formuleras självbehärskningsdiskursen genom beskrivningen av en av de överordnade på arbetsplatsen. Redaktören kan tolkas som ett symboliskt maskulint föredöme och som sådant är denna diskursiva formation överordnad. Redaktörens subjektsposition anges av självbehärskningsdiskursen. Sammanfattningsvis är således de maskulinitetskonstruktioner som återfinns i typografernas texter influerade av en traditionell manlighetsdiskurs i det avseende att självbehärskning pekats ut som väsentligt för typografmaskuliniteten.

3.6 Typografmanlighet och en borgerlig manlighetsdiskurs

Utifrån analysen av typografmanligheten kan vissa tydliga spår i dess konstitution konstateras vilka nu kort ska diskuteras. Typograferna var en del av arbetarklassen och deras maskulinitetskonstruktioner påverkas därför av arbetarmanlighetsdiskurser. Samtidigt skiljer

¹⁰⁰ Rehnberg, 1952, s. 105f. Se även Rehnberg, 1952, s. 163f; E.U. 44804, s. 63; E.U. 44810, s. 217.

¹⁰¹ Ekenstam, 2006, s. 34..

¹⁰² Rehnberg, 1952, s. 103.

sig typografmanligheten på vissa sätt från andra arbetarmanligheter och de influeras av andra diskurser. En av dessa är den borgerliga manlighetsdiskursen. Några drag av en borgerlig diskurs som tycks uppenbara är de yttre attribut som framhålls i berättelserna, exempelvis att typograferna ”hade stiliga fester med supé och bal.”¹⁰³ Eller som i följande: ”[t]ypografer, och ej bara typografer var ena baddare på att festa på den tiden. Man kunde få se sättare i synnerhet, stå i arbete med både frack och bonjour samt hög hatt. Det var icke alls ovanligt”.¹⁰⁴ Att klä sig på ett visst sätt och att ha förfinade vanor som att hålla baler och gå på teater etc. torde kunna tolkas som ett anammande av borgerliga manér och samtidigt som ett avståndstagande från den egna klassens beteende. Typografernas subjektspositioner bestäms här av en borgerlig manlighetsdiskurs som kopplar denna typ av kläder och sysselsättningar till manlighet. Den borgerliga manlighetsdiskursen artikuleras bland annat utifrån tecknet självbehärskning. David Tjeder beskriver delar av innehållet i denna diskurs så här:

Som självutnämnda företrädare för det goda hyllade de [*borgarna, min ann*] utan förbehåll den egna klassens överlägsna moral [...] Otroheter och sexuella perversioner tillskrevs utsvävande aristokrater medan våldsamma makar ansågs höra till arbetarklassen; båda kontrasterades mot den borgerlige makens självdisciplin i relation till andra kvinnor och hans förmåga att behärska sin vrede i prövande ögonblick.¹⁰⁵

Den borgerliga manlighetsdiskursen byggs upp av en ekvivalenskedja bestående av tecknen dygd, ordning, disciplin, redlighet och självbehärskning.¹⁰⁶ Den tycks vidare influera skötsamhetsdiskursen och eventuellt självbehärskningsdiskursen och följaktligen påverkas typografernas identitetsskapande av det borgerliga mansidealet. Det finns ju till synes vissa innehållsmässiga överlappningar mellan den borgerliga manlighetsdiskursen och skötsamhetsdiskursen. Disciplin, värdighet och affektkontroll är tecken i båda dessa diskurser. Motiven till att typograferna skriver in sig i skötsamhetsdiskursen har redan berörts men det innebär emellertid inte att det fördenskull inte skulle finnas andra tänkbara förklaringar. Hypotesen vad gäller typografernas identitetsskapande är alltså att männen i samma rörelse

¹⁰³ Rehnberg, 1952, s. 20.

¹⁰⁴ E.U. 44811, s. 243.

¹⁰⁵ Tjeder, David, ”Borgerlighetens sköra manlighet”, *Män i Norden – Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Ekenstam, Claes & Lorentzen, Jørgen, Möklinta 2006, s. 48.

¹⁰⁶ Tjeder, 2006, s. 57.

som de distanserar sig från traditionella arbetarmanligheter försöker närma sig en borgerlig maskulinitet. Detta sker genom att man låter sin subjektposition bestämmas av för en borgerlig manlighetsdiskurs typiska tecken såsom de ovan nämnda – utbildning, exklusivare kläder och förfinade nöjen, värdighet och disciplin. Detta i syfte att nå en högre status och maktposition i samhället.

Samtidigt så finns det tecken som tyder på motsatt tendens i materialet, det vill säga att vissa typografer väljer att formulera sin manlighet utifrån vad som traditionellt kännetecknar arbetarmanligheter. Exempel på detta är förstas den supande manlighetsdiskursen och dess betydelse för skapandet av typografmanlighet. Detta vittnar snarast om ett anammande av tecken typiska för en arbetarmanlighetsdiskurs. I den borgerliga manlighetsdiskurs som skapas i rådgivningslitteraturen är nykterhet ett viktigt tecken och det har nära kopplingar till tecken som självkontroll och behärskning och detta står i direkt opposition till arbetarmanlighetens koppling till tecknet alkohol.¹⁰⁷ Här ges också prov på självbehärskningens flera facetter. Där självkontrollen i den borgerliga diskursen täcker in såväl att motstå spritbegär som att kontrollera och inte öppet visa starka känslor, innefattar det i för arbetarmanlighetsdiskursens del inte det förra men det senare. Det vill säga att en viss typ av självbehärskning är viktig men en annan är det inte.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att typograferna i nedteckningarna intar något av en mellanposition i att de formar sin manlighet dels i förhållande till klassiska arbetarmanligheter, dels i relation till en borgerlig manlighet. Detta är också det intressanta – att typograferna låter sig positioneras av dessa olika manlighetsdiskurser samtidigt, vilket gör deras diskursiva manligheter unika.

¹⁰⁷ Tjeder, 2006, s. 74.

4. Sammanfattning

Denna uppsats har utifrån typografers berättelser om sina verksamma år inom tryckerinäringen analyserat hur dessa mäns manlighet såg ut samt hur den konstruerades. Inledningsvis konstaterades att typograferna i det dåtida Sverige såg sig som förmer än andra arbetare och i samband med detta ställdes också frågan om och hur detta påverkar deras skapande av manliga typografidentiteter. Om svaret på den andra frågan kräver en lite längre utläggning så är svaret på den första frågan inte oväntat ett kort ja.

I undersökningen har Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes diskursteori, en inriktning inom diskursanalysen (såsom Winther Jørgensen och Phillips framställer den), använts som verktyg för att studera vilka diskurser som påverkar typografernas manlighetskonstruktioner. Enligt diskursteorin skapas diskurser genom att olika tecken kopplas samman i ekvivalenskedjor som definierar en nodalpunkt. Genom närläsning av arbetarnas texter har tecken kopplade till nodalpunkten ”man” identifierats, vilket resulterat i att en rad diskurser utkristalliserats. Tolkningen av vilka diskurser som existerar har gjorts utifrån två teorier som beskriver hur manlighet skapas - Claes Ekenstam och Jørgen Lorentzens omanlighetsmodell och George L. Mosses teori om den moderna maskulina stereotypen. Ekenstam och Lorentzens modell har kunnat förklara hur typografernas manlighetsskapande delvis baseras på uppfattningar om vad som är omanligt, som exempelvis en negativ hållning till alkoholbruk. Mosses teori har visat att manlighet bland typograferna skapas genom stereotypisering, det vill säga att man skapar en stereotyp vilken man identifierar sig emot. Stereotypen utgörs här av grovarbetarmanligheter vilka typograferna, i enlighet med diskursteorins modell för gruppbyggande, skapar sina manliga identiteter gentemot. Ett viktigt resultat är att manlig gruppidentitet i det här fallet i mångt och mycket skapas relationellt genom kategoriseringar och stereotypiseringar – det vill säga genom att man individuellt eller kollektivt gör sig föreställningar om ”den andre” gentemot vilken man sedan konstruerar en identitet kontrastivt. Centralt för typografernas manlighetsskapande är alltså relationen mellan manliga och omanliga diskurser och särskilt intressant är att se hur diskurserna blir uppenbara när enskilda subjekt bryter mot diskursernas föreskrivna beteende.

De diskurser som urskiljts som de mest centrala för typografernas manlighetsskapande är: den ”finare” arbetare-diskursen, den supande diskursen, självbehärskningsdiskursen och skötsamhetsdiskursen. Den ”finare” arbetare-diskursen artikuleras genom ett betonande av typografernas utbildning samt genom att yttre attribut (exklusivare klädsel) och förfinade vanor framhävs. Dessa två kännetecken är samtidigt vad som särskiljer typograferna från andra arbetargrupper. Alkohol berörs i stort sett i samtliga nedteckningar och den är en viktig komponent i kamratskapet och den sociala samvaron. Denna är också betydelsefull i skapandet av manlighet i relation till kvinnlighet och omanlighet. Slutligen är det också genom alkoholbruket som typograferna anknyter till gamla traditioner inom hantverks- och arbetaryrken, varigenom den blir en del i formandet och upprätthållandet av en yrkesstolthet.

Självbehärskningsdiskursen konstrueras genom att berättelser som handlar om hur man som typograf förväntades kunna arbeta hårt utan att klaga vilket var ett tecken på svaghet. Framförallt tiden som springpojke och sedan lärling beskrivs som en tid då man utsattes för de äldres försök att förmå en att ”bryta ihop” och undslippa sig spontana känslouttryck. Att vara typograf innebar att kunna behålla behärskningen utåt under olika typer påfrestningar. Skötsamhetsdiskursen påverkar typografernas manlighetsskapande i så måtto att de framställer sig som ordentliga och redbara arbetare.

Sammanfattningsvis påverkas typografernas manlighet av flera olika diskurser som hämtar sitt innehåll både i traditionella arbetarmanligheter och borgerliga manligheter. Svaret på fråga två står att finna just i det senare, det vill säga att till följd av sitt yrkes status valde typografer att konstruera sin identitet delvis utifrån en borgerlig diskurs. Det är också detta som är det spännande och särskiljande med just typografmanligheten och som får antas vara speciellt för just denna arbetargrupp, just att den konstrueras med ett ben ståendes i traditionell manlighet och ett i borgerlig manlighet. Typograferna anammar delar av arbetarmentaliteten och tar avstånd från andra samtidigt som man närmar sig borgerliga ideal.

Analysen grundar sig på dessa till antalet nitton nedteckningar. Något som männen i mitt material inte berör nämnvärt är reaktioner och hågkomster kring kvinnornas intåg i yrket, något som Ekdahl omtalar som avgörande för arbetssituationen på tryckerierna. Kvinnornas etablering på arbetsplatserna torde ju ha haft inverkan på de manliga typografernas identitetsskapande. För att komma åt denna hade materialet behövt utvidgas till att även innefatta fackföreningsprotokoll och fackliga tidningar. Genom att utvidga materialet i

analysen till att även omfatta fackföreningsprotokoll och fackliga tidningar hade detta kunde belysas närmre vilket skulle vara ett nästa steg i studiet av typografmanligheterna. Med detta sagt kan ännu ett litet bidrag läggas till forskningen om svenska arbetarmanligheter.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Otryckta källor

Etnologiska undersökningar, Nordiska museet:

Typografundersökningen 1 Del 1 (3):

E.U. 44800, E.U. 44802, E.U. 44803, E.U. 44804, E.U. 44809 och E.U. 44810

Typografundersökningen 1 Del 2 (3):

E.U. 44811 och E.U. 44812

5.2 Tryckta källor

Rehnberg, Mats (red.), *Typografminnen*, Stockholm 1952, Nordiska museet.

5.3 Litteratur

Andersgaard, Ingrid, ”Settersker og typografer: splittelse mellom menn og kvinner”, *Kvinner selv ...: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, red. Blom, Ida & Hagemann, Gro, Oslo 1977, Aschehoug

Andersson, Gudrun, ”Bedrägliga begrepp – mångfald och tvärvetenskap”, *Bedrägliga begrepp: kön och genus i humanistisk forskning*, red. Andersson, Gudrun, Uppsala 2000, Historiska institutionen, Univ. (distributör).

Andersson, Lars, I., *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm 2003, Liber.

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, 3:e uppl., Stockholm 1998, Carlsson.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund 2000, Studentlitteratur.

Blom, Ida & Haavet, Inger, Elisabeth, ”Familjen, staten och välfärden år 1800 respektive 1900”, *Sekelskiftet och kön – strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Göransson, Anita, Stockholm 2000, Prisma.

Blomberg, Eva, *Män i mörker – Arbetsgivare, reformister och syndikalister – Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940*, Stockholm 1995, Almqvist & Wiksell.

Burr, Vivien, *Social Constructionism*, London 2003 (2:a uppl.) Routledge.

Edgren, Lars, *Lärling, gesäll, mästare – hantverk och hantverkare i Malmö 1750 – 1847*, Lund 1987, Lunds universitet.

Edgren, Monika, ”Antidiskrimineringens dilemman – Representationer i Kommunalarbetaren 2003-2004”, *Arbetarhistoria i brytningstid*, red. Lundberg, Victor, Landskrona 2007, Centrum för arbetarhistoria.

Ekdahl, Lars, *Arbete mot kapital – Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet*, Lund 1983, Studentlitteratur.

Ekenstam, Claes, ”Män, manlighet och omanlighet i historien”, *Män i Norden – manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Ekenstam, Claes & Lorentzen, Jørgen, Möklinta 2006, Gidlund.

Ekenstam, Claes, ”Rädd att falla: gråtens och mansbildens sammanflätade historia”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Berggren, Anne Marie, Stockholm 1999 Forskningsrådsnämnden (FRN).

Gothlin, Eva, ”Kön eller genus?”, Göteborg 1999.

Göransson, Anita, "Kön, handling och auktoritet", *Sekelskiften och kön – strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Göransson, Anita, Stockholm 2000, Prisma.

Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*, Stockholm 1993, Carlsson.

Humlesjö, Inger, "Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar", *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Berggren, Anne Marie, Stockholm 1999, Forskningsrådsnämnden (FRN).

Johansson, Ella, "Fjära pojkar – pilska flickor – Mäns hemliga historier i offentliga arkiv", *Sprickor i fasaden – manligheter i förändring: en antologi*, red. Ekenstam, Claes, Johansson, Thomas, Kuosmanen, Jari, Hedemora 2001, Gidlund.

Johansson, Ella, *Skogarnas fria söner – Maskulinitet och modernitet i ett norrländskt skogsarbete*, Stockholm 1994, Nordiska museet.

Johansson, Thomas, *Det första könet?: mansforskning som reflexivt projekt*, Lund, 2000, Studentlitteratur.

Jørgensen, Winther, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 2000, Studentlitteratur.

Kaldal, Ingar, "Minna og mytane – og verdien av dei som historisk materiale", *Historisk tidskrift* 4/2008.

Kaldal, Ingar (red.), *Skogsliv: kulturella processer i nordiska skogsbygder*, Lund 2000, Historiska media.

Lundin, Susanne, *En liten skara äro vi-: en studie av typografer vid 1900-talets första decennier*, Stockholm, 1992, Carlsson.

Marklund, Andreas, "Gossen & husbonden – Ideal, individer och äktenskap i 1700-talets Sverige", *Bedrägliga begrepp – kön och genus i humanistisk forskning*, red. Andersson, Gudrun, Uppsala 2000, Historiska institutionen, Univ. (distributör).

Mosse, George L., *The image of man: the creation of modern masculinity*, New York 1996, Oxford Univ. Press,

Nilsson, Bo G., *Folkhemmets arbetarminnen – En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*, Stockholm 1996, Nordiska museet.

Olsson, Lars, *Gamla typer och nya produktionsförhållanden: om rationalisering och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*, Lund 1986, Lucifer.

Olsson, Lars, "Vi stå här som säljare och köpare gentemot hvarandra – Om arbete, kultur och medvetande bland svenska typografer 1880-1910", Nordiska arbetarkulturseminariet, *Arbetarklassen i samhällets vardag: tredje nordiska arbetarkulturseminariet i Tammerfors, Finland 4.-6.september 1989, Tammerfors, Finland, september 4-6, 1989*, red. Båsk, Katia, Metsänkylä, Antii, Helsingfors 1991.

Skarin Frykman, Birgitta, *Arbetarkultur - Göteborg 1890*, Göteborg 1990, Etnologiska fören. i Västsverige.

Sörensen, Thomas, *Det blänkande eländet – en bok om kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö*, Malmö 1997.

Thompson, Paul, *Det förgångnas röst - den muntliga historieforskningens grunder*, Stockholm 1980, Gidlund.

Tjeder, David, "Borgerlighetens sköra manlighet", *Män i Norden – Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Ekenstam, Claes & Lorentzen, Jørgen, Möklinta 2006, Gidlund.

Bilaga I

Minneslista för insamlingen. Publicerad i Svensk Typograftidning nr 16, januari 1951.

Vid nedskrivandet av minnen från typografyrket bör denna lista användas som stöd för arbetet. Nedanstående anvisningar är endast avsedda som en allmän vägledning. Det står envar fritt att utforma sin skildring efter behag. Man får gärna behandla även sådant som icke efterfrågas härnedan.

1. Den skildrade personens födelseår, födelseort. Föräldrarnas yrke, ålder, härkomst och levnadsomständigheter m.m.
2. Barndom och uppväxttid. Syskon. Arbeten i hemmet. Familjens levnadsförhållanden, ekonomi, intressen, hemliv. Vardag och helg i hemmet. Skolgång och konfirmation.
3. Beskriv barndomshemmet och de bostäder familjen bott i under olika tider. Skildra bostadens användning i arbete och på fritid. Måltider, sovplatser m.m. Umgänge och grannar. Hushåll, matlagning, renhållning, tvätt, inköpskällor m.m. Beskriv livet i omgivningen t.ex. byn, fastigheten, kvarteret, stadsdelen.
4. Vid vilken ålder lämnades föräldrahemmet. Första arbetet utom hemmet. Arbetets art, arbetsplats, arbetstid, kamrater, överordnade etc. Avlöning och dess användning. Behandlingen av den yngre arbetskraften från ledningens respektive de äldre arbetarnas sida.
5. Uppväxt och ungdomsliv. Här skildras livsföring, sorger och glädjeämnen, intressen vid denna tid i livet, fritid och nöjesliv, förhållandet mellan könen etc.
6. Äktenskap och familjeliv. Hur träffades kontrahenterna? Berätta om förlovning, bröllop, äktenskap, barn, det egna hemmet, grannar, umgänge, fritid och annat. Beskriv hemmet, bostaden, stadsdelen etc.
7. Förvärvsarbetet. Detta är ett av de viktigaste avsnitten i skildringen. Berätta här utförligt om de olika arbetsplatser, där vederbörande varit verksam. Beskriv de olika arbetena, anledningarna till platsombytena. Skildra arbetets art, arbetets gång, arbetets

organisation, arbetslagen, produktion m.m. Raster och måltider, arbetskamrater, förmän, företagsledning. Arbetslokaler, arbetstider, arbetslöner, arbetslöshet och andra anställningsförhållanden.

8. Berätta om olika intressen: andliga och religiösa under äldre tider i Eder omgivning. Vilken roll spelade kyrka och frikyrka? Vilka var de olika folkrörelser vederbörande kommit i kontakt med t.ex. nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen, Kooperationen, idrottsrörelsen etc.
9. Edra synpunkter på människor, arbete m.m. under olika delar av Eder levnad. Jämförelser mellan olika tider, förändringar på olika områden och hur dessa uppfattats av Eder själv och andra. Berätta fritt ur hjärtat om Edert liv och Edert arbete.
10. Glöm inte att tydligt ange a) Edert eget namn, b) postadress, c) vilken socken, kommun eller stad skildringen gäller, d) vilken tid det skildrade handlade om: t.ex. ”på 1880-talet”, ”omkring 1905” eller helst exakta årtal.